

BUTLLETÍ

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

1896

VOLUM SISÈ

BARCELONA

TIPOGRAFIA «L'AVENÇ»: RONDA UNIVERSITAT, 4

1896

TAULA

JANER-MARÇ

SECCIÓ D'EXCURSIONS

	Pàgines
<i>Excursió particular à Brafim, Vilabella y Puigtinyós, per Pau Teixidor y Tarrida</i>	1
<i>Excursió à Alcover, serres de Prades, Ciurana y Reus, per Pere Pagès y Rueda</i>	30
<i>Estranger. L'Avenç de Padirac, per Cels Gomis</i>	47

SECCIÓ FOLK-LORICA

<i>Los emmanllevats, per Francisco Ramon Monrós</i>	50
---	----

SECCIÓ OFICIAL

<i>Junta Directiva</i>	51
----------------------------------	----

	Pàgines
<i>Moviment de socis</i>	51
<i>Donatius pera la Biblioteca</i>	52
<i>Donatius pera'ls Museus y Coleccions</i>	52

CRONICA DEL CENTRE

<i>SESSIONS OFICIALS: Solemne sessió inaugural de 1896</i>	53
<i>Sessions preparatories</i>	54
<i>EXCURSIONS OFICIALS: Excursió al Castell de Palafoxs y á Tordera</i>	54
<i>Excursió à Olèrdula. — Excursió à les Costes de Garraf. — Excursió à Pedralbes y Santa Creu d'Olorde</i>	55
<i>CONFERENCIES</i>	56

ABRIL-JUNY

SECCIÓ D'EXCURSIONS

	Pàgines
<i>Excursió à la Pica d'Estats, per Lluís Marià Vidal</i>	57
<i>Excursió particular als Pireneus catalans y al Canigó, per Manel Font y Torné</i>	79
<i>Excursió al Pallars «Jussà» ó Inferior y á Gerri «de la Sal», per Francesch Carre-ras y Candi</i>	96

SECCIÓ FOLK-LORICA

<i>Cançons y jochs populars de Talarn, per Vicens Bosch, Pvre.</i>	120
--	-----

SECCIÓ PRE-HISTORICA

<i>La Cova fonda, per Pau Teixidor y Tarrida.</i>	131
---	-----

SECCIÓ OFICIAL

	Pàgines
<i>Moviment de socis</i>	136
<i>Donatius pera la Biblioteca</i>	136
<i>Donatius pera'ls Museus y Coleccions</i>	137

CRONICA DEL CENTRE

<i>SESSIONS OFICIALS: Festa Patronal de Sant Jordi. — Vetllada en obsequi dels senyors socis premiats en los Jochs Florals d'en-guany</i>	138
<i>Sessions preparatories</i>	139
<i>EXCURSIONS OFICIALS: A Sant Geroni de la Murtra y Torre Pallaresa. — A Sant Llo-rènc del Munt. — A Sant Feliu de Guixols y Tossa</i>	140
<i>CONFERENCIA</i>	141
<i>NOVES</i>	142

JULIOL-SETEMBRE

	<u>Pàgines</u>
SECCIÓ D'EXCURSIONS	
<i>Excursió particular als estanys de Querançà y de Nohedes</i> , per Joseph M. ^a Roca . .	145
<i>Santuari de Belloch</i> , per Agusti Puyol Salfont, Pvre.	159

SECCIÓ HISTÒRICA

<i>Monedes encunyades a Salars en lo segle XVII</i> , per Francesh Carreras y Candi . .	173
---	-----

	<u>Pàgines</u>
SECCIÓ CIENTÍFICA	
<i>L'Observatori de Sant Feliu de Guixols</i> , per Joseph Comas Solà	178

COMUNICACIONS

<i>Espeleologia catalana</i> , per Pere Alsius y Torrent	181
--	-----

SECCIÓ FOLK-LORICA

<i>Lo Comte</i> , per Francisco Ramon Monrós . .	190
<i>L'arpa de Davit</i> , per Cels Gomís	192
<i>Gabassa</i> , per Joseph Condó Sambeat, Pvre. .	193
NOVES	204

OCTUBRE-DESEMBRE

	<u>Pàgines</u>
<i>Reformes en el Butlletí</i>	209

SECCIÓ HISTÒRICA

<i>En Pere Serra y Postius</i> , per Jaume Maspons y Camarasa	212
---	-----

SECCIÓ FOLK-LORICA

<i>Tradicions y costums de la Vall d'Aran</i> , per Joseph Condó Sambeat, Pvre.	227
<i>Origen d'un modisme ampurdanès</i> , per Cels Gomís	234

SECCIÓ OFICIAL

<i>Moviment de socis</i>	236
<i>Donatius pera la Biblioteca</i>	236
<i>Donatius pera'ls Museus y Coleccions</i> . . .	238

	<u>Pàgines</u>
CRONICA DEL CENTRE	
<i>SESSIONS OFICIALS: Sessió pera commemorar lo 20 aniversari de la fundació de la primera associació excursionista de Catalunya</i>	239
<i>Sessions preparatories</i>	240
<i>EXCURSIONS OFICIALS: Excursió a Martorell, Castellbisball, Sant Andreu de la Barca y Papiol. — Excursió a Sant Fost y Capcentelles. — Excursió y visita al Museu de Vich. — Excursió al establiment d'apicultura de D. Salvador Castelló y Carre-ras, a Arenys de Mar</i>	240
<i>CONFERENCIES</i>	242
<i>NOVES</i>	243

Butlletí

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

ANY VI

JANER-MARÇ 1896

N.º 20

CONDICIONS DE LA PUBLICACIÓ

Preus de subscripció: Pels socis residents, per semestre, una pesseta; per any, dues pessetes; pels socis delegats (pagant per anyades, á la bestreta), quatre pessetes; pel públich (idem), cinch pessetes. Los números solts y los tomos d'anys passats, ab augment de preu.

Punts de subscripció: En Barcelona, local del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA (Paradis, 10, segon), y llibreria d'Alvar Verdaguer (Rambla del Mitj, 5).

Redacció y Administració: Barcelona, carrers de Paradis, 10, segon, y Llibreteria, 21, segon.

SECCIÓ D'EXCURSIONS

EXCURSIÓ PARTICULAR

Á BRAFIM, VILABELLA Y PUIGTINYÓS

Aprofitant la circumstancia de trobarse aquí estiuejant lo nostre novell consoci lo jove Davit Ferrerons, resoluérem fer una petita excursió á Bràfim, Vilabella y Puigtinyós, punts dels quals creyem no s'en tenen noticies concretes en lo CENTRE, y la qual portàrem á cap durant los dies 4 y 5 del prop passat Octubre.

Totes aquestes poblacions, á més ò menys distancia, cauen á sol ponent de Rodonyà. Iniciàrem la nostra tasca començant per visitar Bràfim, á quina vila s'hi pot anar per dos camins diferents: seguint la carretera general d'Alcover á Santa Creu de Calafell, fent la volta per Vilardida á tres quarts, y un quart més enllà travessant lo pont del riu Gayà, al indret de la caseta dita del Figuerola, punt hont s'encreua l'esmentada carretera ab la provincial de Tarragona á Vilarrodona y'l Pont de l'Armentera, agafant lo ramal de l'esquerra, qu'en mitja hora'ns porta á Bràfim; ò bé passant per la drecera, que, encare qu'es un dolent y

accidentat camí de carros, nos hi conduheix en menos de cinch quarts.

Donant rahó al nostre esperit d'excursionistes, preferirem seguir aquet derrer, posantnos en marxa á les 7 del matí del dia 4. Deixant darrera nostre l'extens banch de creta que serveix de fonament á quasi tot lo poble de Rodonyà; travessant la dura capa de calíça compacta que voreja al poble, majorment per aquesta part del O.; trepitjant bons rotllos d'hermosa roca metamòrfica y d'abundantes cristallisacions calcaries; baixant fins al *fondo* nomenat *del Alari*, en quin punt, havent desaparegut per accions mecàniques y químiques la closca calcaria (rocallís), se'ns manifesten nues les capes cretàcees, margoses y arenisques subjacents; guanyant depresset la pujadeta de *Coll Farné*: descendint després la suau pendent del *Hort dels Garrofers*, que'ns queda á la dreta, dessota la masia nomenada *Cal Pey*; rellicant y ensopegant per abundosos y magnífichs exemplars d'irisats conglomerats y espesses bretxes y pudingues, en qual composició hi entren les més riques y policromades varietats de quarç y silicats calcaris, ferrosos, etc.; endinzantnos en un fondo degut á grans esllavissaments, qu'és mitj camí, mitj torrentera, quals vores ostenten per manera admirable una serie de capes d'estrats en nombre crescut, que baixen de lluny, desde'l Pont de l'Armentera, fondalada avall del riu Gayà, y que per sa variada composició (creta fluixa, creta compacta, arenosa, margues calcaries arenoses, arenes atapahides, arenes fluixes, conglomerats distints, etc.) y exacta disposició en sentit horizontal, com estàn ordenadament colocats los fulls d'un llibre, podrien molt bé aprofitarse pera l'estudi de l'història del nostre planeta desde sos més remots temps, en aquet trocet de nostra patria; y deixant, en aquest indret, á mà esquerra, no gayre lluny de nosaltres, al poblet de Puigtinyós; continuant la baixada cap á la dreta, en tres quarts arribavem á la masia coneguda per *La Quarterada*, al peu del torrent dels *Garrofers*. Aquí té lloch l'enllaç de dos camins: lo que nosaltres seguim ab lo camí ral, que ve, per la part esquerra, de Puigtinyós, Bo-

nastre y Salomó, poguent desde aquet punt dirigirse á Bràfim ò á Vilardida, llogaret que deixem un quart á mà dreta.

Saltant lo torrent; costejant lo rampeu d'un petit pont qu'en aquet punt s'utilisa pera conduhir l'aygua d'una siquia á l'altra banda del torrent; quedantnos fregant, á la dreta, les runes de *Mas Ravell*, nos deixàrem caure en una estreta faixa de plana y frondosa salzereda, hont, travesantla á dretes poch á poch, poguerem saturar nostres pulmons d'aquell fresch y oxigenat ambient qu'allí's respirava, tota vegada que, á despit d'esser entrats ja al Octubre, aquells dies eren per demés calorosos.

Refets poch ò molt los nostres cossos á benefici de tant higiènich oreig, travessàrem lo riu. En aquesta part, aquí hi hà la línea divisoria del bisbat de Barcelona y l'arquebisbat de Tarragona.

Emprenguèrem tot seguit la dreta y pesada costa de Bràfim, de composició geològica idèntica á la de l'altra banda del riu, qu'acabavem de recorre, complaventnos delitosament en contemplar, en sa part baixa, la rica, extensa y ben conreuada plantació de vinya, aixís exòtica com indígena, que guarneix la part esquerra del camí, aixís com les multiplicades y rectes rengleres d'avellaners que, parodiant una immensa boscuria, l'ombrejen á mà dreta. Una nutrida siquia fertilisa tota aquesta llarga y ample llenca d'horta.

A la part de tramontana s'hi veu l'antich y restaurat *Mas d'Infants*, ab sa típica y vistosa torratja; y en sent dalt al replà, que'ns reapareix altra volta la crosta calcària pera fondres després, s'ovira enfront, á no molta distancia, la vila de Bràfim, en una suau ondulació del terreno. Nos hi introduhiem á un quart de nou, á la mitja hora d'haver passat lo Gayà y cinch quarts després d'haver sortit de casa.

Bràfim (1) és una vila petita, composta de 250 cases, ab

(1) Etimol. *Ibrahim*, nom alarb. S'elimina la *I* y's cambia la *h* enf (*Mossèn Joan Segura: Etimologia de noms de pobles*).

una població d'uns 1.250 á 1.300 habitants (altura aproximada, 200 metres). Està enclavada entre Vilarrodona al nord, Puigtinyós á sol-ixent, Vilabella al mitj-dia, y Puigpelat y Alió á ponent. Es de la provincia, arquebisbat y Camp de Tarragona, quina capital té á quatre hores y mitja al S. Pertany al partit judicial de Valls, ciutat que cau á ponent, á dugues hores de distancia. Son terme no és molt gran (900 hectaries), y encare que son terreno siga comprès en la gran formació cretàcea pirenenca que domina en tota aquesta banda de la provincia de Tarragona, és extraordinariament fèril per ses llargues y amples fondalades, constituïdes en general per dipòsits d'*humus*, *margues arenoses* y una petita quantitat de *caliça*. En los turonets s'hi extén una clapa de caliça grossera més ó menys compacta, á manera de casquet qu'en cobreix d'altres de despullades, de creta impura y d'arenisques compactes, que'ls fa estèrils è improductius. Son terme podria compararse á una immensa parada de vinya conreuada per distints propietaris que's disputen ab admirable engreïment qui treballarà millor y farà donar més fruyt al troç que corre á son càrrech. Aquelles vastes plantacions, aixís de ceps americans com indígenes, rublertes d'exuberant y extraordinaria vida, ab dificultat tenen á quines pugen esser comparades, y són un patent testimoni de la constancia, talent y laboriositat d'aquells viticultors. Bé és veritat que la filoxera va ja transformant sos hermosos vinyats en erms y desolats cementiris; més molt serà que la seva rahanada perfidia no arribi á contrarrestar tant terribles estragos.

Com és de suposar, sa principal cullita és, are com are, la del vi, per més que's destinin alguns bocins de terra al conreu de cereals, á oliveres, garrofers y ammetllers, y's treu no despreciable rendiment de les hortes.

Respecte á aygues, té varis pous y cinies d'aygua viva y algunes fonts, essent la més important y abundosa d'aquestes una recentment construhida, ab grans y ben acondicionats rentadors, al SE. de la població, al començ del torrent conegut pel *Fondo de la Ciquia*, qual aygua,

després d'utilisarse pera regar uns quants reduhits hortets, va á parar al torrent que, convertintse en barranch, aboca al Gayà.

Ses vies de comunicació queden reduhides á una carretera provincial que passa pel mitj de la població y va de Vilarrodona á Tarragona, encare que, degut al caciquisme y á qüestions pecuniaries mal enteses, li manca pera explicar un troç d'una horeta, comprès entre Bràfim y Nulles. Los demés camins són de carro, y s'utilisen pera la comunicació ab los pobles del entorn. L'estació ferroviaria que té més propera és la de Vilabella, á uns tres quarts al S.

De les masies que té, sols dugues són habitades, y són: *Cal Valls y Mas d'Infants*.

En quant á coves, no n'hi hà en son terme més qu'una de notable, á la part de sol-ixent, dita d'*en Martinet*, y'm sembla que no s'hi perdria res en explorarla, atesa sa interessant situació en los esclavissaments argilosos calcaris de la conca O. del Gayà.

Lo casco de la població és bastant recullidet. Si no fos lo primer carrer que topàrem al entrar, que forma una lleugera pendent, tot seria pla com la mà. Se veu que no deixen abandonada la policia urbana, principalment en lo que pertany á l'higiene. Devant per devant de l'iglesia y de la Casa de la Vila hi hà una regular placeta. Sos casals més significats, aixís per riquesa com per antiguetat y altres distingits conceptes, són: Cal Marquès, Cal Garriga, Cal Bassó, Cal Valldossera, Cal Plana, Cal Balcells, Cal Pubill (farmacèutich), Cal Angel, etc.

Resideixen allí un metge y un apotecari, y sosté la vila dugues escoles completes, una de nens y una altra de nenes. Los edificis destinats á l'ensenyança y la Casa de la Vila són propietat del comú.

No'ls hi manca un bon aplech d'hàbils artesans, com fusters, cerrallers, mestres de cases, etc., aixís com nutrides tendes de queviures, botigues de robes y altres efectes, estanch, etc.; com tampoch los seus corresponents cafès, tavernes y sales de ball per la part recreativa. Celebra una fira pel segon diumenge d'Octubre, dita *de les Magranes*.

Té dos hostals, lo del Ros y'l del Garriga, si bé aquet derrer està donat de baixa ja fa temps.

Anys enrera la població sostenia un petit hospital.

Compta ab un bon servey de tartranes (Cal Brossa), que tots los dies fan lo viatge de Bràfim á Tarragona, y vice-versa. Ixen de Bràfim á les sis del matí, y són á la capital á quarts de nou. Paren al Hostal de Verdú, en la Plaça de la Font, y surten de Tarragona á les tres de la tarde, arribant á Bràfim á les sis. Lo tracte és excelent, y'l cost del viatge una pesseta á l'anada y una altra á la tornada.

Lo cos municipal se compon de nou membres, sens comptar lo secretari y'l moço de regidors. Té á son costat, quan li convé, un sereno y dos guarda-termes.

Durant la guerra dels set anys Bràfim tenia destacament de tropa y era comandancia d'armes.

Pagant de la seva butxaca, reb diariament la correspondencia per la via de Vilabella.

Com á verdaderes antiguetats solament devem fer menció del *Vilà del Pubill*, reonet de terra conreuada llepant á les cases per la part del E., hont, fent excavacions, s'hi troben restos de parets, fonaments, enrajolats, terrissa, etc., lo qual fa creure á n'aquells habitants qu'allí hi existiria una antiga poblacioneta, mare, probablement, de l'actual.

Desde'l temps de la reconquesta aquesta vila fou tributaria dels comtes de Ceballà, qu'ensems eren barons de Vallmoll y de Bràfim.

No pot queixarse aquesta població de que no hagin nascut en son sí y crescut á son escalf homes de notable valiment, puix compta entre sos fills á savis y virtuosos sacerdots, un dels quals morí en lo prop-passat sigle ab honors de santedat, lo reverent Onofre Corbella; un bisbe que desempenyà càrrechs d'importancia en los Estats Units, varis distingits metges y farmacèutichs, comerciants inteligents, afamats artistes, valerosos militars y altres moltes persones d'indiscutible mèrit en varies branques del saber humà y que seria de llarga enumeració.

Es important sa industria d'alcohol's vinichs, que s'ob-

tenen tant purs com se pot desitjar mercè als perfeccionats aparatos y alambichs ab que'ls fabriquen.

Lo comerç de vi s'hi fa en gros, acaparant los compradors la major part dels caldos que produheix l'encontrada, treballantlo ab tanta netedat y pulcritut com puguin exigir los paladars més fins. Quasi tots los anys, al temps de la cullita, s'instala allí una companyia suiça, que'n diuen los *Viulets*, pera fer grans quantitats de veremes blanques destinades á vi most.

Los compradors més forts de vins són: lo Bassó, lo Plana, lo Valldossera, lo Marquès y'l Peret Ambrós.

No's faria justicia á n'aquesta població si's deixés de fer esment de son alt grau d'ilustració y coneixements en lo qu'atany á la ciencia agrícola y á ses derivades industries, que per cert se troba al nivell de tots los avenços moderns, no mancanthi pera alcançar aquest fi bon estol de periòdichs y obres científiques aixís nacionals com estrangers, sobressortint baix aquet punt de vista, y fentse digne de tota lloança, la respectable figura del viti-vinicultor propietari D. Joan Recasens (a) Plana. ¡ Llàstima que l'esperit catalanista hi estiga allí tant poch desenrotllat y que'ls partits madrilenys ne facin d'aquesta vila sach y sogà!

Passàrem una agradable estona á casa del senyor secretari D. Joan Meix. No's feu pregar pera mostrarnos l'arxiu del comú, que per esser modern res ofereix digne de mèrit, excepte de dos pergamins escrits en llatí, de primers del sigle XVI, que tracten, l'un de la venda d'una peça de terra en lo terme de Vilabella, y l'altre de la concessió d'un pou situat en la plaça vella de Vilabella, qu'era propietat del senyor Arquebisbe de Tarragona.

Nos invità á visitar les habitacions ò dependENCIES del derrerera de sa casa, exposició á llevant y á mitj-dia, hont aquet senyor hi té cria de canaris. Es aquesta una instal·lació espayosa, ben acondicionada y sabiament dirigida com poques s'en vejen, dividida en varis compartiments. Lo departament destinat á la cria té de 80 á 100 estancies, ocupada quiscuna per una parella de canaris holandesos. La netedat y'l rigorisme en los cuydados higiènichs de

que són objecte aquella munió d'hermoses y cantadores bestioles són sorprenents. Tants aparatos, subtilses y enginyes com s'hagin inventat pera fer profitosa tant entretinguda industria, allí poden veure's de manifest ab tots los perfeccionaments y minuciosos detalls. Aficionats y excursionistes passen allí una estona per demés atractívola y distreta.

Vidrierats uns y tancats ab xarxa de fil-ferro altres, se veuen allí distints compartiments destinats, l'un á la separació dels mascles y de les famelles que's volen desaparellar, altre á la separació dels vells y novells, un altre á la selecció d'aquestos, altre á hospital de malaltissos, etc., distribuït tot en admirable ordre y concert. Uns anys ab altres ixen d'aquella monstruosa fàbrica de canaris de 250 á 300 novells, que's venen, si mal no recordem, de 10 á 15 pessetes un.

Les aficions d'aquet pacient senyor no's limiten aquí, sinó que's dedica també, ventatjosament, á la cria de rossinyols. Ne vejerem fins á vuyt qu'anaven solts per aquells antres de xarxa metàlica, volejant y piulejant ni més ni menys que si fossin á la salzereda. Per la manera especial com los alimenta apar que converteix aquelles aus d'insectívores en granívores. Lo menjar que les hi dona consisteix en uns polvos grisos, grossers y aixuts qu'arregla per molts dies, y sobre qual composició guarda la més absoluta reserva. Es raro que seguint aquet còmodo sistema d'alimentació se n'hi mori cap, y's creu que á força d'observacions y experiencies alcançarà, enguany meteix, que'ls rossinyols, excepte la temporada de la muda de la ploma, li cantaràn tot l'any.

No'ns dolgué gens ni mica'l temps qu'esmersàrem en aquesta visita, puix no és freqüent qu'anant un *per montes et caules* se trobi molt sovint ab tant estranyes com originals curiositats. Tot aplaudiment és petit pera son actiu y enginyós autor.

Sortirem d'allí ben impressionats, y'ns trasladàrem, passant pel carrer del mitj, llarch y estret, á la rectoria. Lo senyor rector, Mossèn Teodor Magrinyà, nos rebé tant

bé ò millor de lo que podiem desitjar, facilitantnos quantes noticies li demanàrem.

La parroquia de Bràfim és d'ascens, tenint pera son servey esperitual dos capellans, rector y vicari, además d'un beneficiat fill de la població, que hi resideix quasi sempre. Antigament aquesta parroquia comptava ab una Comunitat composta de dotze sacerdots; més are està abolida. Fins á primers del sigle XVII Bràfim fou sufragania de Vilabella. Pera exercitar lo culte té l'iglesia parroquial y'l nou temple de la Verge del Loreto.

L'iglesia parroquial poch ofereix de notable. Es fàbrica del Renaixement, composta d'espayosa y alta nau ab capelletes laterals y sense creuer. Té una orgue ben conservada. Los altars, barrochs quasi tots, demostren poch gust artístich, excepció feta de la capella del Santíssim, qual altar se recomana solament per sos delicats y primorosos treballs d'exhornació. En lo cancell s'hi veuen, de relleu, dos medallons, representant los bustos de Sant Pere y Sant Pau Apòstols respectivament, que tenen certa importancia escultòrica.

Traguerem bones notes del arxiu parroquial, y acompanyats del afable senyor rector passàrem á visitar l'*Ermita de la Verge del Loreto*.

Distà uns dèu minuts de la vila, al SE., y està sentada demunt d'un turonet calcari nomenat *Puigrodó* ò de *La Cabanya dels pobres*, tenint á son peu y á la dreta lo fossar de la vila, y á la meteixa banda, al costat del àbside, la casa del ermità.

Aquet majestuós cos arquitectònich és recentment construhit mercè á la poderosa iniciativa del senyor rector. Es d'istil romànich. Sa fatxada mira á ponent y està circuhit d'ample y neta explanada. La portalada és d'archs concèntrichs ab una prima y delicada columna á cada costat, sostenint quiscuna un típich y treballat capitell. Sobre la portada hi hà un capritxós rosetó ab calats circulars. Remata la fatxada un frontó, qual festonejada cornisa circunda tots los murs del edifici, robustits, además, per sòlits contraforts, que 'ls abracen ab íntimes lligades. La

torre del campanar, quadrada y fonamentada en lo vestibul, descansa, per una de ses cares, demunt del frontó. Té dos finestrals bessons á cadescuna de ses quatre cares, y sa alçada és d'uns 20 metres. Quan se li hagi afegit la cúpula, que té d'esser rematada ab una gegantina estatua de la Verge, ne tindrà 30.

L'única nau és en forma de creu llatina. Mideix 31 metres de llargada, 12 $\frac{1}{2}$ d'alçada y 8 d'amplada: 12 en lo creuer. Les voltes són *á plena cintra*, anant ses nervositats á parar á una serie de columnes tallades á mitj ayre del parament dels murs, capritxosament sostingudes per mènsules en figura d'angelets. L'àbside és poligonal. Té un camaril que hi donen accés dugues amples escalinates de grahons de marbre, una á la dreta y altra á l'esquerra. Aquet camaril reb la claror per dugues vidrieres policromades que representen dos àngels de tamany natural, portant á les mans, l'un una corona de roses, y l'altre una corona qu'és copia exacta de la qu'usa la Verge de Montserrat en festes solemnes. Dites vidrieres, aixís com les del creuer y les laterals de la nau, que li donen llum, policromades totes y representant quiscuna una creu llatina, són d'un valor artístich inapreciable, qu'omplen de gloria á son autor, lo Sr. Rigalt, de Barcelona, y pregonen arreu los avenços artístichs de la nostra terra nadiua.

Al vèrtix de la nau s'hi veu l'altar de la Verge, quina moreneta y ben tallada imatge's destaca al mitj, dessota d'un ben decorat arch, á peu dret y ab son fillet al braç, coberta ab luxosíssim mantell, servintli de peana la tradicional caseta de Loreto, acompanyada de dos xamosos y somrients angelets, un per banda.

Lo braç dret del creuer està ocupat per un rich y preciosíssim altar destinat á Sant Joseph; l'esquerra, per un altre d'exactíssima construcció al anterior, dedicat al Sagrat Cor de Jesús. Dóna bo de veure la rigorosa simetria d'aquell artístich conjunt y'l sublim contrast de trobarse allí reunits y en altars distints los tres celestials membres de la Sagrada Familia: *Jesús, Maria, Joseph*; idea exclusivament executada per l'inspiració y acert de son director,

Mossèn Magrinyà, qui ab les seves soles forces y ajudantlo en part les almoynes y donatius dels fidels, ha alcançat donar forma correcta y acabada á n'aquella inapreciable joya arquitectònica consagrada á la Verge.

La devoció á la Verge del Loreto és remarcable en tota la rodalia, principalment per les mares que tenen d'alletar á sos fillets, que la consideren com á sa millor advocada y protectora pera que no les hi manqui l'indispensable aliment que necessiten pera nodrir los tendres pedaços de ses entranyes.

A mitjans del prop passat Octubre se féu una imponent pelegrinació á n'aquesta ermita, capitanejada pel senyor arquebisbe de Tarragona, y que's calcula's componia d'unes 4.000 persones.

Per les noticies respecte á n'aquesta venerada imatge recullides al vol, sabem qu'en lo sigle XVII un tal Pere Còdol, Pbre., la portà de Roma, y que, previes llicencies y concessió de terreno, li edificà una petita ermita en lo meteix punt qu'avuy ocupa l'actual, quedantshi ell meteix per ermità; qui més tart, hagudes diferencies ab lo senyor rector de la parroquia, fugí un dia vers Valls emportant-sen la preuada imatge, lo qual vist pel poble, lo perseguí irat, prenentli tant cobdiciada penyora y retornantla á son primitiu alberch. Més lo reverent y fugitiu ermità de cap de les maneres volgué posar may més sos peus en lo terme de Bràfim, ans al contrari, haventse venut uns troços de terra qu'allí havia adquirít, s'en anà á acabar sos dies á Valls.

Se conta que, més endavant, un pelegrí procedent de Loreto (Italia) passà per aquell lloch, y, planyentse los vehins de la freqüencia ab que tenien de fer adobs en lo fustam de la capella, que sense més ni més se'ls pudria sens saber per què, lo pelegrí'ls predicà exhortantlos enèrgicament que cambiessin la construcció de l'ermita, que havien fet á quatre vents ab portalada á cada cara, imitació exacte de la qu'ell venia de visitar, lo qu'era molt repugnant á la Verge y ofensiu en alt grau, puix no volia que s'en edificqués en lloch cap altra de semblant á la seva

verdadera y primitiva. Ohit això, aquells vehins resolgueren desenutjar á la Santíssima Verge donant nova y different forma á la capella, la qual, deslliurada de sos pecaminosos inconvenients, subsistí fins ara fa pochs anys, en que fou reedificada per la poderosa iniciativa del actual senyor rector.

En l'arxiu parroquial existeix una làpida cisellada en marbre escrita així:

ISTIVS DOMVS LAV
RETANEE FVNDATOR
EST PETRVS CODOL SAC
ERDOS LOCI DE ODANA
DIOECES VICEN MDCIXX

que traduhida al català diu: *Pere Còdol, sacerdot del lloch de Odena, diòcesis de Vich, fou lo fundador d'aquesta casa (iglesia) del Loreto, en lo any 1619 (1).*

Ademés, en un volum manuscrit del meteix arxiu, se troben algunes notes pertinents al assumpto que'ns ocupa, y que copiem fidelment á continuació:

Hermita de N^ostra Sra. del Loreto en lo Terme de Brařim.

Avent, als últims del any 1663, arribat en esta Vila de Brařim lo Rnt. Pera Codol, Preb. y Beneficiat del Lloch de Odena, Bisbat de Vich, que, segons, se diu, venia de Roma portant la Santa Image de Maria-SSma. del Loreto, que vui dia se venera en la Hermita del Loreto que se encontra en lo terme de la present Vila, y aver demanat terreno pera fabricar y construir á sas espensas una Hermita o Iglesia pera colocar la Santa Imatge, se ly concedí, y per este fi Jaume Coll major, y Jaume Coll menor, Pare y fill, pagesos de una, y Barnat Porta, dit lo Povill, pagès, tots de la meteixa Vila, de altre, ly sediren y donaren graciosament quiscun un bosí de terra (que segons se diu són trenta passas de part de quiscun de llergaria y amplaria), que eran part de aquella

(1) Nos sembla qu'aquí hi hà erro en la fetxa.

pessa de terra que quiscun tenia y possehia en lo terme de Brafim a la Partida dita de Puigrodó, y antigament de la Cabanya dels pobres, pera que en ella construís e ideficàs la dita Hermita o Iglesia, ab sa Casa y plasa devant de aquella, y lo restant quedà per emprius de la dita Hermita y a favor de aquella ab sas respectives afrontacions. Com de dita donació consta ab acte per dit Pare y fill Colls de la plasa, de una, y dit Barnat Porta de altre, en poder del Rnt. Joseph Cortés, Preb. y Rector actual de la Iglesia Parroquial de la Vila de Brafim, als 12 dias del Mes de Gené del any 1664.—Vide son Manual en quart de dit any, fol. 372.—Qual acte es decretat per lo Procurador General del Egregi Sr. Compte de Sevallà, ab imposició de una tassa de aigua de cens al dit Egr. Sor. com á Baró de la Baronia de Vallmoll y Brafim f.

En virtut de dita donació, lo Sor. Joan Busquets, Governador General de tot lo Condat de Savellà y Baronia de Vallmoll.—Los Magchs. Jaume Coll, Batlle, Barthomeu Andreu, Gregori Plana y Joan Porta de la Pauta, tots Regidors y habitants de dita Vila, en dit any donaren Llicencia al dit Rnt. Pera Codol, Preb., pera edificar y construir en dit terreno la sobre dita Iglesia o Hermita, ab sa casa per abitar lo dit Rnt. com a Duenyo y Possesor de la dita Hermita, ab los pactes en lo acte de permís espressats. Com de dit acte consta en poder del mateix Rector Cortés, en lo mateix dia y any.—Vide lo mateix Manual, fol. 373.

Continua lo dit Rnt. Codol en dita Hermita fins lo any 1683 —aposeir y estar en ella. Y aven los de Brafim disgustat al dit Rnt., com se pot dubtar, se diu que sen anava ab la Imatge de la Verga, la que ly prengueren. Y la tornaren a colocar en la sua Santa Hermita. Però lo dit Rnt. no tornà y sen anà a viure en la Vila de Valls, ahon morí. Y se vengué algunas pessas de terra que en dit terme de Brafim tenia y possehia, sens deixar res a Hermita o a la Santa Imatge de Maria SSma. Si sols un sensal petit que per una fundació de professó, completas y missa avia ja fet a favor de la Rectoria. De una fundació ha resultat lo anari lo Ror. lo dia de Pasqua de Resurrecció a la tarde a cantari completas, y lo segon dia de Pasqua anari ab solemne professó y dir la missa cantada. Com de present encare si va.

A vista de la Ausencia, los Regidors demanaren al Alm. anomenàs Administradors de dita Hermita, y anomenats Regidors ab

las condicions en aquella espresadas, com és de veure en lo folio antecedent en lo present Llibre. Y de aquí penso prevé lo anomenar los Regidors Hermità y no dir res al Rector ni donarlí compte de lo ques trau de caritats.

Se diu també quen esta Centuria de 1783, havent comparegut un Pelegrí que venia de Roma y de Visitar la Sta. Casa del Loreto, anà a visitar esta Santa Imatge en la Hermita, y dientles lo actual Hermità que totas las fustas de la Santa Hermita se podrian que tot sovint los Regidors avian de remendarla, les respongué que Maria SSma. no volla Casa ni Hermita semblant a la sua propia, com a la imitació estava construida la de Brafim; ab eixa noticia se obrí devant com vuy esta, tancan las cuatro portas que antes hi avia, y se feu lo camaril y la sagristia. Y se ha experimentat que molt pocas vegadas se ha de remendar. Y en lo temps se les ha fet lo retaule de llimosnas que los devots les han donat.

Estas sols noticias he atquirit en los anys que regento la Parroquial de Brafim. De lo que ne dono fe. — Brafim, 2 Agost 1783. Onofre Corbella y Oliver, Rector.

Quals autèntichs documents confirmen quasi bé del tot lo relat que respecte de l'esmentada imatge de la Verge del Loreto se fa per boca de la tradició.

Nos enteràrem de que les dugues festes religioses principals que's celebren en la parroquia de Brafim són: per Sant Jaume, á 25 de Juliol, qu'és son patró, y per la diada de la Verge del Loreto, sa patrona, que cau á 10 de Desembre.

'Llestos ja per aquet cantó, pres comiat del atent, amable y obligat senyor rector, y justament enamorats de les belles qualitats qu'adornen á la major part dels vehins d'aquesta població, la deixàrem ab sensible recança; y agafant un camí de carro en no despreciable estat de conservació, seguirem en direcció al S., trobantnos als 30 minuts á les portes de Vilabella.

Al mitj-dia, si fa no fa, hi arribàrem.

Vilabella és una vila bastant grandeta (altura aproximada, 250 metres), sentada demunt d'una llarga y ample *mescata* constituïda per un típic banch calcari-cretaci. Domina als nombrosos pobles de son entorn, com Puigtinyós al

NE. y E., Salamó al SE., Renau y Pallaresos al S., Bellavista y Nulles al SO., Alió y Puigpelat al O. y NO., y Bràfim al N. Pertany á la provincia, arquebisbat y Camp de Tarragona, qual capital té á unes quatre hores al S., y forma part del partit judicial de Valls, quina ciutat té á dugues hores á ponent. Son terme és gran y regularment productiu, essent ses principals cullites la del vi y cereals, encare que no és despreciable'l rendiment que li proporciona l'horta que posseheix en los terrenos d'aluvió formats y dispositats per les corrents del Gayà. Ab tot, la cullita del vi passarà ben prompte á l'història si no's donen manya á reconstituhir ab peu americà llurs extensos vinyars, xuclats y esmortuhits en gran part per la famolenca filoxera.

Sa població és d'unas 400 cases y 2.000 habitants, á curta diferencia. Ademés dels terrenos de regadiu de la conca ponent del Gayà, té alguns trocets d'horta al mitjdia y á un quart de la vila, ahont, per altra part, hi hà dugues riques y abundoses fonts pel consum dels vehins. Si no fos l'estació del ferro-carril de Vilanova que té en aquet costat, á un quart y mitj de distancia, no tindria altres vies de comunicació que'ls mals camins de carro que l'uncixen als pobles del voltant. Poch hi hauria que parlar de ses masies á no ser l'antiga *Quadra del Padrós*, propera á l'estació, composta de deu cases, de les que no'n resten més que runes, excepte la que's nomenava *Cal Boada* ò *Cal Metge del Padrós*, que conserva encare les parets mestres y diverses senyals de sa riquesa y poderiu; y'l *Molí* dit impropiamment de *Bràfim*, que cau á mitj' hora al SE., tocant al riu.

Prenent desde aquet molí la direcció E., no gayre lluny y pels voltants d'un pont del ferro-carril, nos trobem en l'ample llit d'un mar secundari, en quin terreno creati-calcari-arenós l'aficionat á enquestes paleontològiques pot trobar sabrós y delicat menjar pera nodrir sa inteligencia, y una bellesa de peces ab qu'enriquir sos museus y colleccions. Los fòssils jauen per allí á carretades, fentse important la multiplicada varietat d'especies de

musculus, univalvos uns, bivalvos altres, de distints tamanys y caràcters. Es un terreno d'iguals condicions geològiques al que's troba en los entorns de la Bisbal del Panadès, en quin punt abunden tant los exemplars fòssils de *musculus*, y de tant extraordinaries dimensions, que no'ns podem morir sens haver vist com los pagesos los utilisen, inconscientment, fins pera fer cara de marge.

La població de Vilabella ocupa extens perímetre en tots sentits. Los carrers són, en general, amples y plans; té dugues espayoses places, la vella y la nova, y casals molt significats aixís per antiguetat com per béns, com Cal Ursul, Cal Vidal, Cal Segú, Cal Apotecari, Cal Fumet, Cala Polla-rossa, procedent de l'antiga *Quadra* de aquet nom, situada á l'altra banda del Gayà, á sol-ixent, y que pertanyia á una de les baronies del abat de Santes Creus, Cal Cisco de l'Olla y Cal Gestí, aquets dos derrers tractants en vi.

S'hi pot veure encare son antich *Castell feudal* á quatre vents, derruhides de pochys anys ses muralles, torres y marlets, pera convertirlo en ferm casal, pertanyent á la noble y coneguda familia catalana de Castellví, y derrerament al general d'aquet nom.

No vull deixar de fer aquí menció d'un desagradable incident que's desenrotllà en aquet punt, y que va vindre d'un badall de griva com no fa fracassar l'excursió, deixant esguerrats pera sempre als excursionistes. Al passar per devant del citat edifici, que té un gran pati ab portallada que dóna al carrer, m'haguí de fixar en los muntanets gòtichs d'unes de ses finestres, que, tot caminant, mostrava jo y senyalava á mon company d'excursió. Després d'haver guanyat lo recó que fa allí lo carrer, m'adono de que en Farrerons se m'havia fos. Lo moço de regidors, que'ns servia de *cicerone*, me digué li semblava que s'havia introduhit en lo pati d'aquella casa, dins del qual, de passada, hi haviem vist alguns munts de brisa y varis treballadors. En això una gran cridoria barrejada ab recargolats renechs me féu girar instinctivament vers aquella direcció, y't veig qu'uns homes provehits de bons samalers, desde la por-

talada del pati y dirigintme esfarehidores mirades, cridaven:—¡ No entrarà aquet, no, me cago en...—Jo, innocentment, me creya que tot aquell esvalot y aquelles horribles blasfemies eren degudes á disputes entre'ls treballadors, y permanesquí plantat allí sens ferne cas, uns tres ó quatre minuts. Prenguí, per fi, lo determini d'anar en busca de mon amich, y en lo precís moment en que donava jo'l primer pas, surtia ell de dins del pati, brunzent com una bala, per entre mitj dels cridayres, ab la cartera á la mà; per lo tant, creguí oportú recular. Aixís que'ns topàrem vaig dirli:—Mira, are t'anava á cercar. ¿Què hi feyes allí, tanta estona?—Y seguint caminant depresset, me respongué:—¡ Pobre de vostè qu'arribi á entrar allí dins! ¿No sap que m'ha passat á mi?—Digues, què hi ha hagut?—Qu'aquella gent nos han pres per investigadors, y que vostè (que's creuen qu'és lo quefe), per por, al veure tants homes, no ha volgut ficarse allí dintre y m'hi ha fet entrar á mi á espia. Tan prompte he estat dins y han llucat que em treya la cartera y prenia notes, ab tot d'havèrloshi donat lo Déu-vos-guard, veig que quatre d'aquells homes, armats respectivament d'un fés, una aixada, un samaler y una forca s'han colocat á la portalada de la casa dihentme en veu alta: «Aquí no proveu pas d'entrarhi.» Jo, que res de mal pensava ni res temia, m'he limitat á respòndrels:—No tingueu temor, que si no us plau no m'hi ficaré.—Los demés treballadors estaven parats. Mentrestant seguia jo mirantme les fatxades de la casa y fent apuntacions, quan sento darrera meu un fort crit de «¡ Fòra aquets dels consums! » al meteix temps qu'ohia una veu que manava á tres homes que's posessin á la porta del pati y que de cap mena deixessin entrar al quefe, qu'eren los qui vostè ha vist y sentit á fòra. Fins en aquell moment no he sospitat que allò anava de serio. M'he esgargamellat defensantme, fentloshi veure y donantloshi tota mena de seguretat de que nosaltres no erem agents de consums ni cap cosa semblant, sinó aficionats á cercar y examinar coses antigues com era la casa en que'ns trobavem; que'ls nostres treballs serien tal volta més profitosos á n'ells qu'á nosaltres me-

teixos, etc., etc. Al cap-de-vall un m'ha respost:—¡Prou ne sabeu, prou, d'explicarvos, si us creguessim! ¡Vet-aquí com no heu apuntat lo número de la casa!—Sent ja debades tota argumentació ab aquella desconfiada gent, veyent que ni deposaven les armes ni sa agressiva actitud, y tenint en compte les insinuacions que se'm feyen de que jo hi estava allí de més, he procurat escabullirme d'aquell perill fugintne tant depressa com he pogut. Lo qu'he notat és que la malicia més grossa la tenien á vostè, com á quefe que'l consideraven. ¡Quina sort que vostè no hagi entrat!

Donades gracies á Déu y á la Verge Santíssima per haverme lliurat d'aquell inesperat conflicte, del qual certament n'havia de sortir ab lo cap badat y les costelles xafades, continuàrem la nostra interrompuda tasca.

Passàrem desseguida á veure l'iglesia vella, qu'ocupa l'extrem ponent de la part antiga de la població. Està jubilada fa una trentena d'anys, utilisàntsen are la meytat pera escola de nens y l'altra meytat pera magatzem. Nos hi ficàrem ab lo beneplàcit del secretari del Ajuntament, Sr. Voltes. Entrats dins, sembla qu'un se passeja per l'interior d'una catedral en miniatura. Es de castiç istil ojival. Consta d'una nau central y dugues laterals, mutilada horrosament l'esquerra pera engrandir, en aquell temps, á bon segur, la rectoria, avuy Casa de la Vila, que ademés se li menja mitja fatxada per aquell costat. Lo troç que resta de l'esmentada nau se reduheix á una capelleta. Demunt dels capitells d'una renglera de columnes que separen la nau central de la lateral dreta hi cauen unes hermoses xarxes de prims nirvis que, baixant de les voltes, prenen distintes y geomètriques direccions, essent aguts y llancetats los archs de la nau central, y rebaixats los que van á morir als murs de la nau dreta. Les voltes per aresta, l'encreuament de les enlayrades nervositats dels archs y les claus ab ses ben treballades motllures, donen un aspecte pintoresch y elegant á n'aquet temple. Una groixuda paret travessera lo parteix pel mitj, segons haviem deixat entreveure. Careix de creuer. La porció de temple destinat á escola correspon á la part del àbside.

Sembla qu'aquet cos d'edifici fou construït en sentit perpendicular á un altre temple més antich, del qual s'en aprofità un bon troç, com ho demostren uns archs mitj tapats que's veuen dins de la rectoria, que segueixen la meteixa direcció, simetria, vol, istil romànich, etc., d'un altre que's conserva descobert y fa cara dins de l'iglesia, entrant, á mà esquerra. Aquí hi hauria probablement la primitiva nau. També podrien donar força al nostre parer los restos d'un esquist fossar que's troben al costat dret dels susdits archs. La vella torreta del campanar, que no guarda marcada relació ab l'actual temple, té traces d'esser bon xich més anterior.

Se conserva la tradició de que l'esmentada iglesia fou construïda per manament de Sant Armengol y benehida per Sant Olguer.

Devant y al costat d'aquesta iglesia hi hà'l fossar vell, no exhumat encare, ple de runes, entre les quals jau mitj soterrat un sòlit troç de columna de pedra. La fatxada de la rectoria vella fa cara á la banda de ponent.

Examinàrem una arreconada tapa sepulcral de pedra, descoberta per etzar, no fa gayre temps, á causa del ensorrament d'una sepultura que contenia varis cadavres. Es artísticament treballada en baix relleu. Té uns cinch pams de llargada per tres d'amplada y mitj de gruix. Representa á Christ jacent y les tres Maries acompanyades de Sant Joan plorant á un costat, dessota d'un delicadíssim arch festonejat. A cada un dels cantons oposats d'aquet rectangle hi hà gravat un escut. Abdós són de forma llancegada, portant lo superior tres ammetlles ò fulles borroses disposades en triangle sobre fons llis; l'inferior, partit en quatre estancies per una creu, porta dugues torres y dugues ammetlles ò fulles en angles també oposats. Deixem de filosofar respecte aquestos escuts y l'origen y significat de la llosa sepulcral que'ls porta. Es una llàstima, ab tot, que, havent deixat abandonada aquesta artística è històrica pedra, la canalla l'hagin feta malbé boy tota á pedrades, tiranthi á senyal.

La Casa de la Vila, ex-rectoria, és bastant capaç y espa-

yosa, degut á les atinades reformes de que ha sigut objecte.

No escorcollàrem l'arxiu del comú per havernos manifestat lo senyor secretari que poch de bo contenia á causa d'haver estat cremat varies vegades en les lluytes aixís intestines com internacionals de la nostra patria. Com á punt escullit pera empaparnos en la lectura de documents antichs nos senyalà l'arxiu parroquial. També'ns ho havien dit á Bràfim.

L'antiga Casa del comú, que no serveix avuy dia, està situada á la plaça vella, y res de notable ofereix, excepte de dos sòlits archs ojivals ben conservats.

Pera les apremiants necessitats disposa la població de dos pous comunals, un d'aygua viva y altre d'aygues pluvials.

Lo cos municipal en res se distingeix del de Bràfim.

En quant á ensenyança, sosté la vila dugues escoles, una de nens y altre de nenes. La primera està instalada en l'iglesia vella, com haviem esmentat abans. També compta ab un convent de monjes d'ensenyança, ab edifici propi.

Pera la part recreativa no hi manquen sales de ball, cafès y tavernes.

Resideixen allí un metge y un farmacèutich.

Respecte á artesans, no deixa d'haverhi'ls seus corresponents fusters, ferrers, paletes, sabaters, etc., aixís com algunes tendes de queviures, drogueries, pasticers y taula de carn.

Té ademés botiguetes de robes y betes y fils, y l'obligat è indispensable estanch.

Reb diariament la correspondencia per la via de l'estació del ferro-carril, qual peató utilisen ensems la vila de Bràfim y'l poble de Puigtinyós; més aquestos derrers saben prou bé lo que'ls hi costa.

Pera la vigilancia manté guarda-termes y sereno. Durant la guerra civil prop passada, Vilabella era punt de Comandancia d'armes, ab son destacament de tropa respectiu.

S'hi fa'l comerç de vi en gros, y sa principal industria és la dels esperits. També treballa algun trull en les ton-

gades de fer oli. Uns quants vehins se dediquen al tràfèch de polletayres.

Treta la festa major, que's celebra á primer d'Agost, per la diada de Sant Pere Advíncula, no's té noticia de cap altra funció religiosa.

Nos enteràrem de que aquesta vila és parroquia d'ascens, servintse pera les necessitats esperituals de dos sacerdots, rector y vicari.

Recorregut tot quant deixem descrit y arreplegats los anteriors datos, nos tocaren dos quarts de dugues. Teniem necessitat de menjar quelcom, y'ns en anàrem á dinar á Cal Cantó, casa molt coneguda nostra, ahont havíem deixat, al entrar, tota l'impedimenta y l'aparato fotogràfich.

Tot dinant, la bona de la mestressa hagué de fer recaure la conversa sobre la malifeta que'ns havia passat á Cal Castellví, y que, segons compreguerem, n'estava ja enterat tot lo poble. Nos relatà que feya poch temps s'havien presentat á la vila uns investigadors que, ab les formes més brusques, tractaren de penetrar en un magatzem, y que, hagudes qüestions, ressonaren alguns tirs, de quina feta'n sortiren empresonats los amos del establiment. Y com qu'en la casa ahont mon company s'havia introduhit se murmurava si hi havia una màquina de fondre oculta, res d'estrany tenia qu'al veure aquella gent uns senyors forasters acompanyats per l'agutzil, los creguessin sospitosos y'ls hi oposessin enèrgica resistència, á fi de no descobrir lo frau y tocar ses conseqüències.

Nos xocà molt aquesta relació; y considerantla verídica y rahonada, perdonàrem de tot cor á n'aquells gelosos homes l'esglay que'ns havien donat.

A un quart de tres nos aixecavem de la taula y sortiem á fer una visita al senyor rector y á pegar una ullada á la nova y renomada iglesia parroquial.

Per dissort nostra, lo senyor rector era á fer mitjdiada, y, segons nos manifestà la minyona que'ns havia obert la porta, son amo no s'alçaria fins á quarts de quatre, per trobarse molt cançat. Volguent aprofitar lo temps, que ja'ns curtejava, nos introduhírem á l'iglesia.

Es aquesta un gran y espayós temple compost d'alta nau central y dugues laterals, de construcció moderna, istil renaixement, dominant lo bisantí. Té forma de creu llatina. L'àbside y la cúpula del creuer són esbelts, d'adequades proporcions y exquisit gust arquitectònich. Honren á son autor. Té cinch altars per banda, inclosos los del creuer, sobressortint lo de Sant Antoni de Padua per sos hermosos y correctes quadrets representant passos y miracles de la vida del sant, y'l de la Verge del Roser, que, en conjunt, té relativa importancia. Abdós són procedents de l'iglesia vella. L'altar major ofereix un cop d'efecte magnífich, destacantse al centre, com fugint del seu ninxo y en actitud interessant y característica, la gegantina y respectable imatge de Sant Pere Advíncula. Los restants altars, si bé enlluhernen per sa exuberancia de daurat y de platejat, encare que moderns, á nostre entendre deixen bona cosa que desitjar.

En quant á imatges, la de Sant Magí, si bé petiteta, és tant ben deixada y rica en proporcions y detalls, que, en son gènere, és una encisadora joia artística. Les de la Puríssima Concepció y Santa Quiteria valen bastant. De les demés, no val la pena que s'en parli.

En lo baptisteri, que's troba entrant, á mà dreta, hi hà una voluminosa pica de marbre sostinguda per un balustre de la meteixa pedra. A la paret d'enfront s'hi veu penjat un hermosíssim quadro que representa l'escena del bateig de Jesús per Sant Joan en les aygues del riu Jordà, ple de vida, animació y exactitut en sos detalls. Lo cancell és notable per sos acabats y nombrosos treballs d'exornació. La torre del campanar és alta y de bon gust y sosté una elegant cúpula.

Nos passà'l temps sens adonàrnosen.

Quan retornàrem á la rectoria eren prop les quatre, y'l senyor rector tot just acabava d'aixecarse. Deixondat qu'estigué, nos rebé en son despaig. Com no teniem l'honra de conèixer, haguerm, com és natural, d'anomenarnos, exposantli'l motiu de la nostra molesta visita. Es clar qu'en la conversa fèrem ressortir l'arxiu, més lo bon senyor nos

aconsellà amigablement que no'ns prenguessim la molestia de registrar-lo, puix no contenia cap document interessant. Més com nosaltres nos fundavem en les notícies que d'aquell arxiu parroquial teniem rebudes, dolentnos á l'ànima retirarnos d'allí sens haverne tret poch ò molt partit, insistírem respectuosament en la nostra demanda, y ell cregué oportú desenganyarnos, plantentse de la nostra ignocenta credulitat. Y obligat, per fi, á força d'insidioses preguntes, á confessar qu'en aquells armaris y estatges hi havia vist pergamins escrits, però que no'ls havia desclòs sisquera per serli perjudicial á la salut la polsina dels llibres vells, nos despedírem d'aquet reverent senyor y sortírem de la rectoria plantentnos de la mala ombra qu'estona hà'ns perseguia, entretenintnos en fer judicis comparatius respecte á la gran diferencia de tractaments á que en poques hores haviem estat subjectes.

Arreplegats los trastets, tot xano xano y ab lo cap mitj cot, sortiem de Vilabella á dos quarts de cinch. En sent fòra de poblat ne traguérem una vista, á fi y efecte de tindren més bona recordança.

Seguírem la direcció NE. per un tortuós camí de carros que porta al riu Gayà y á Puigtinyós. Als 30 minuts devallavem la ràpida *costa de Vilabella*, interceptada per un torrentet qual trajecte està entatxonat d'abundosos grífols de cristallina aygua que fertilisa una munió d'escalonats hortets. Recorreguda en set minuts la baixada, y essent ja al peu del Gayà, á la dreta y á continuació d'un trocet d'horta, comencen á destacar-se uns espedats singles de calça compacta (carbonat de calç) procedents de les estribacions del Montferri, que, encadenantse capritxosament, banda y altra del riu, fondo avall, estrenyen y obliguen mil voltes á variar de direcció á les aygues que, descontentes y arremolinades, se revolquen confoses á sos peus. L'esferchidor espectacle qu'en aquet punt nos ofereix la naturalesa, contemplat en les soletats d'una nit de lluna, hauria d'esser encisador y delectable pera un novelesch y fantasmagòrich *touriste*.

A mà esquerra, tocant al camí, entre'l riu y una dila-

tada horta plantada d'avellaners y moresch, aixeca, recrea y vivifica lo nostre ensopit esperit l'encantador paisatge dels *Pibens del Garriga de Bràfim*, que'l fa encare més atractivol una blanca caseta á manera de xalet, com enclavada allí per la forçosa é irresistible lley del contrast, y al bell mitj d'aquells alts, ombrívols y corpulents arbres. No poguerem resistir la temptació de treuren una vista.

Travessàrem lo riu ab passerres, quedantnos á mà dreta lo *Molí de Puigtinyós* y la silueta de l'enlayrada torre de Montferri; y guanyant depresset la salzereda, y passant pel antich *Molí Draper* y pel costat del rentador nou, pujàrem la costeta fins arran de les cases de Puigtinyós. No'ns ficàrem dins del poble perquè era ja tardet, y deixant la feyna qu'allí'ns quedava que fer pera'l dia següent, trencàrem á mà esquerra, agafant l'accidentat camí de Rodonyà, ahont arribàrem entre dos foscans, dugues hores després de la nostra eixida de Vilabella.

L'endemà, després de dinar, fent la feyna de Penèlope, ço és, descaminant part de lo qu'haviem caminat lo dia abans, en tres quarts nos trasladavem á Puigtinyós, ahont arribavem á les tres.

Poca cosa afegirem, per lo que toca á la descripció general d'aquet poblet, á lo que'n tenim dit en altres escrits. Ab tot, farem esment d'un arch de mitj punt, á gran vol, que's conserva, Déu sap per què, al costat d'una casa entrant al poble, y que, segons versió dels vehins, era l'ingrés d'un llarch carrer qu'en llunyana època's dirigia vers lo Gayà; que l'iglesia és d'estil gòtich; y que'l campanar, considerat com lo millor de tota la rodalia, tant en valor intrínsech com en mèrit artístich, fou edificat en lo darrer terç de la prop passada centuria. També s'assegura y's deduheix d'escrits vells qu'havem tingut en les nostres mans, que les runes de Sant March, que's veuen al mitjdia del poble, á l'altra banda del torrent, foren una primitiva iglesia parroquial.

Férem l'obligada visita al senyor secretari, apreciat amich nostre, essent rebuts ab tota franquesa y cavallerositat. Acompanyats d'aquest amable y atent senyor, y pro-

vehits d'un bon martell y una forta escarpra, nos trasladàrem á l'antiga y rònega Casa de la Vila, ahont sens gran esforç deslliuràrem l'antich arxiu municipal, que tant de temps feya dormia allí aparedat.

Una montanya de papers negrenchs de pols y més ò menys ben colocats en prestatges se'ns ofrí á la vista, aixamplantnos lo cor. Més aquesta natural expansió hagué de convertirse en encongiment per no trobar lo que cercavem en aquell aplech de papers, manuals y volums, que consistien solament en llibres talonaris, talons solts de contribucions, gacetes agrícoles, butlletins oficials, impresos pera eleccions, etc.; además d'alguns bandos, oficis y *partes* que, per referirse á les guerres civils del present sigle, poden encare esser d'algun profit. Poch mancava pera regirar, y'ns topem ab un vell y corcat *bastó de mando* capsat de plata oxidada, mangala ò vara que usaven los batlles del antich y disolt terme de Montferri. No calgué més que demanarla pera que'ns fos concedida graciosament aquesta històrica troballa. La fortuna'ns començava á somriure.

Per fi, d'un reconet y colgat de pols, nos ix un llibrot manuscrit ab tapes de pergamí, podrit y desfet per complert de la part en que's cusen los fulls. En la primera plana s'hi llegeix lo títul següent: *Llibre de la Cort de Puigtinyós, any 1699*, y dessota d'aquest un altre que diu: *Libri fori oppidi Puigtinyós, anno 1736*.

Si bé'ns complavia topar ab aquesta nova troballa, no'ns deixava del tot satisfets, puix comptavem qu'en una població tant antiga y que no havia sofert fortes sotregades polítiques s'hi tenien de trobar més vells documents. Fastiguejats de nostres enquestes y quan més amohinats nos veyem pera dexifrar aquest enigma, la casualitat acudí en la nostra ajuda, puix presentantse impensadament en aquell recinte un jove de la població molt entrant á la Casa de la Vila, nos tragué de duptes descobrintnos que feya pochs anys s'havia tret d'allí una carretada de papers vells y dolents que ningú'ls entenia, y que s'havien venut á preu de fems...

No calia dir ja res més. ¿No és una vera llàstima que quasi arreu haguem d'ensopegar ab la més cànvida ignorancia ò caure á mans de l'estúpida malicia?

Altrement, encare que del *Liber fori oppidi* no s'en puga treure'l partit que's desitjaria, ab tot, nos descobreix que Puigtinyós antigament pertanyia á una de les baronies del abat del monastir de Santes Creus, y'ns dona alguna llum respecte á certs costums, govern y administració dels nostres passats, segons se podrà veure pels més interessants documents que del esmentat *Llibre* copiem á continuació.

Document que'ns ensenya de com estaven arrendades ò estancades les cartes:

CRIDA

Als 17 de Janer del Any 1706 se a feta una crida per manament del honor. Joseph carreras, Batlle de Puigtinyós, que ninguna persona se atrauesca a donar cartes y jugar que les cartes no sien de la confraria de St. Sebastià. en pena de vint sous, per eser lo Joch de d.^a confraria per auerlo donat lo Sr. de Santes Creus als fadrins de dita Confraria als 6 de Janer del Any 1706, sent Sr. lo M. R. P. m. fr. Pau Miracle, aplicadors dits 20 sous a dita confraria.

Proves que demostren com en lo microscòpich poblet de Puigtinyós estaria fraudulentment establerta la prostitució:

PENES

Vui, als 4 de Juny del Any 1706, lo honor. Joseph Carreres, Batlle de Puigtinyós, ha posat penes de 25 lliures a falip Vigó, Taverner de Puigtinyós, de que no pugue tenir dònes mundanes en dita Taverna sinó de pasada, en presencia de testimonis, los quals són Joan Jover y Bertomeu Tapies, tots de Puigtinyós.

Bellíssim exemplar d'una intima y empara:

INTIMA Y AMPARA

Al honorable Batlle del mas den Arbonés, o a son lloch tinent de nos, antoni miracle, batllé del lloch de Puigtinyós per lo molt

Ille. Sr. Abat de Stes. Creus, Sr. de dit lloch, salud y honor, sertificantvos com vuy dia present y davall escrit, davant nos y cort nostra ha comparegut Joseph Roig, Clavari de la Universitat de Puigtinyós, lo qual ha exposat primera de reclam contra del davall escrit súbdit vostre per los talls deu al dit en dit nom de Clavari; e nos com en las cosas de Justicia fallir no degam en subsidi de dret y de Justicia, vos requerim y de part nostra pregam que en continent rebudes las presents intimeu y notifiqueu, e intimar y notificar fasan á Geronim Totosaús, súbdit vostre, que dins deu dias després de la presentació de las presents en avant contadors done y pague al dit Clavari tots los talls y gastos fets y fahedors que deurà a la Universitat de Puigtinyós, o dins dit termini justes causes y rahons pose y deduhesca en Nostra Cort, altrament passat dit termini lo que nos creu fasa al contrari se pasará avant contra de ell o sos bens, ab lo que será trobat de justicia fahedor y oferintse en semblants ocasions fer per Vm. per lo tant se despacha las presents de nostra Cort sellada ab lo sello de Stas. Creus y Cort nostra, vuy, als 19 de Sbre. del Any 1712.

Antoni Miracle, batlle de Puigtinyós; Dr. Emanuel Alexandre, Pbre., Ror. y Nottj. de la Cort.

De com a-les-hores se nombraven los batlles:

NOMBRAMENT DE BATLLE

Als 16 de Sbre. del any 1713, en lo Lloch de Puigtinyós, Bisbat de Barna., per orde de Ir. Anselmo Soler, Governador de les Varonies del Real Monastir de Santes Creus, crie y elegeixch Batlle del pnt. lloch y terme de Puigtinyós al honorable Joseph Vives, pnt., y avall acceptant, donant y transferint totas sas forças, veus y accions pera fer y administrar cumpliment de justicia en dit lloch y terme de Puigtinyós segons sos predecessors han acostumat donar. E lo dit Joseph Vives accepte lo càrrech de Batlle, convé y en bona fè promet de auerse bé y llealment en dit offici de Batlle de dit lloch y terme. E per ço ne obliga sa persona y bens com a deutes fiscals y reals, y a major cautela ne preste sagrament y homenatge de fidelitat en mà y poder del Pare Governador. E encontinent dit Pare Governador mana a tots los de dit lloch y terme de Puigtinyós que de esta hora en avant tingen per Batlle de dit lloch y terme de Puigtinyós a dit Joseph Vives, y que a tots sos manaments y provissions obehescan de la mateixa manera que obligació tenen de obehir al dit Pare Governador y

demés oficials de dit Real Monastir de Santes Creus. Y perquè així conste en senyal de possessió, dit Pare Governador li dona lo bastó de Batlle de dit lloch y terme de Puigtinyós.

Testimonis són Sebastià Alexandre, pagès de Maldà, vuy habitant en Puigtinyós, y Fernando Roig, pagès de Puigtinyós.

Present de mi lo Rnt. Dr. Emmanuel Alexandre, Pre., Rector y notari de la Cort del Sr. Batlle de Puigtinyós.

Una breu y rodona disposició eclesiàstica:

CRIDA

Als 20 de Juní de 1717 se ha fet una crida per Joan la Possa, nunci de nostra cort, per los llochs acostumats per manament del M. R. P. fr. Maure Velles, Governador del real Monistir de Stas. Creus y sas Baronias, que ningun home se atrevesca á entrar en la Iglesia ab los cabells lligats, ni ret, en pena de tres lliuras.

Manament de que ningú puga anar á fer oli sinó en lo trull del comú:

CRIDA

It. dit dia, mes y any se ha fet una crida per dit nunci, per manament del dit P. Governador, a instancia de Joseph Vives, del molir draper, que ningú se atrevesca anar fer olivas, tan los del Poble com los terratinents de dit terme, en la premsa de dit Vives, y no en altre premsa, en pena de sinch lliures.

Mostra típica d'un ban:

BAN

Vuy, als 26 de Agost de 1726, Tecla Ameller, de Puigtinyós, ses clamat devant del honor. Rafel Canyelles, Batlle de dit lloch, de la somera y polli de Rafel Canyelles, de dit lloch, los quals ha trobat d.^a Ameller als seus fasols detràs de la sua casa lo dit 25 de dit mes y any.

Exemplar d'un altre ban:

BAN

Vuy dia, i de Sbra. de 1748, Pau Pascual se és clamat a Rafel

Canyelles, Batlle, de las sumeras de miquel ravell pera haverlas trobadas á la malafeta que se li menjavan las cols.

Una recordança:

RECORDANÇA

En lo any 1770, per recordansa de totom, se a vist ab Claredat que des del mes de abril fins lo mes de Janer del any 1771 no a plogut, y Perque Constia sas la presen en Pustinyós, dia 25 del mes de Janer de 1771.

Una llicencia absoluta del present sigle, en castellà:

LICENCIA ABSOLUTA

El Bayle de Puigtiños, Corregimto. de Villafranca,

Certifico, Que se me ha presentado una Licencia absoluta á favor de Pablo Martí, hijo de Pablo y Francisca Rodríguez, natural de Pigtiños, soldado del Regim.^{to} Infant.^a Ligera de Tarragona, por padecer de sufocacion con trémulo corazón, y así inútil para las armas. Concedida por D. Andrez Perez de Hernasti, Capitan Genel. interino de Cataluña. Puigtiños, 18 de Diciembre de 1816.

Juan Vives, Baile

Tretes les copies antecedents, donàrem per terminada nostra humil excursió. Regraciàrem coralment al secretari Sr. Serramià, y en tres quarts y mitj salvàrem la distancia que hi hà entre Puigtinyós y Rodonyà, hont entravem posta la claror del dia.

PAU TEIXIDOR Y TARRIDA

Soci delegat á Rodonyà

EXCURSIÓ À ALCOVER

SERRES DE PRADES, CIURANA Y REUS

Dies 1, 2, 3 y 4 de Juny de 1895

(Acabament)

A tres quarts de 9 arribavem al Coll de la Creu, desde ahont ovirem Ciurana y son cnderrocat castell. Pintoresca és la situació d'aquet poble. Un estreb de la serra avança pot-ser un kilòmetre, ensinglerats abdós costats, cap á l'immensa vall del Priorat. Sols pel cantó que veniem pot entrarshi, diriem, á peu pla, perquè pels demés costats los camins pugen 2 ò 300 metres en zigzag aprofitant los accidents de la grandiosa roca sobre la que descansen poble y castell. Lo conjunt sembla un colossal vaixell que navega en un grandióis riu quals vores són les enlayrades serres d'Albarca y Montsant per la dreta y les de La Musara y Arbolí per l'esquerra. Lo riu Ciurana lo llepa per la dreta y l'Estupinyà pel costat que nosaltres veniem.

Avançàrem, y al poch rato arribàrem al peu del memorable è inexpugnable castell de Ciurana. Al esser allí no poguí menos de dirigir mon pensament á son històrich passat.

Quan lo cavaller normand Robert d'Aguiló, príncep de Tarragona per nombrament del arquebisbe Sant Olaguer, en 1089 hagué vençut los alarbs en tot lo pla del Camp de Tarragona, corregueren tots á redossarse en les abruptes serralades en que'ns trobem, y allí, amparats per la fragositat del terreno, hi visqueren tranquils llarga temporada y sovint baixaven com un allau cap al pla, matant y saquejant tot lo que trobaven á son pas.

Tortosa y tota la ribera del Ebre, ab los castells de Miravet, Benisanet y Benifallet, també encare estaven en poder dels alarbs.

Per fi lo gran comte Ramon Berenguer IV decidí acabar aquell estat de coses llemsant de Catalunya tot lo poder

musulmà. Junt ab los genovesos organisà per mar la famosa expedició contra Tortosa, y per terra envià un estol de guerrers á embestir tots los caus de les montanyes de Prades, y á son pas anaven conquistant tots los pobles y castells ab que topaven, encerclant per últim la fortalesa de Ciurana.

Lo comte d'Urgell y Guillem Ramon de Moncada comanaven aquells dos exèrcits acompanyats de la flor y nata dels capdills catalans, que feren proeses heroiques en tant sagnant com ferotge lluyta.

Després d'un llarch setge y nombrosos fets d'armes, lo cartlà de Reus, lo noble Bertran de Castellet, aquell llamp de la guerra, tingué la fortuna, en 29 d'Abril de 1153, de petjar lo primer l'espugnada fortalesa, y en premi á son heroisme li fou confiada sa tenencia y condonat lo senyoriu de tota la comarca, que repoblà de catalans, otorgant-losli furs y privilegis iguals als que gosava la ciutat de Lleyda.

Abatut Ciurana, Bertran de Castellet, al devant de sos valents almogàvers, embesteix novament als alarbs, los hi pren lo formidable castell de Miravet y's dona la mà ab l'exèrcit que després de guanyada Tortosa anava reconquerint tota la ribera del Ebre.

Mercès á tant estratègica operació militar los moros foren expulsats de tot lo territori català y s'endinzaren en l'antich regne de Valencia, y'ls de Ciurana anaren á parar á n'aquella meteixa ciutat, segons se desprèn d'un antich document del arxiu municipal de Reus, en lo que s'hi llegeix que, haventse mogut grans disputes sobre la propietat d'uns emprius, lo comte Ramon Berenguer comissionà á n'en Bertran de Castellet pera que anés á Valencia y fes una informació entre'ls moros qu'havien estat á Ciurana, y ab los datos que recullís aclarís los punts que motivaren les disputes.

Aquelles runes que teniem al nostre devant, aquelles groixudes parets qu'encare desafien l'acció del temps, són lo que queda d'aquell formidable castell qu'abans s'aixecava orgullós demunt d'aquells esferehidors singles. Sem-

blaven montanya y ell tota una sola peça, puix ses parets eren la continuació de la gran roca que pujava de 200 metres de fondaria. L'altiva torre del homenatge, onejant la senyera de la mitja lluna; los marlets, les lladroneres y'ls palaus interiors eren los qu'indicaven qu'allí s'hi refugia-ven los guerrers alarbs acorralats pels valents almogàvers, que com ona avassalladora reconquerí aquell troç de la terra catalana.

Lo poble que dona tò llegendari á tots los fets que fortament l'impresionen no podia menos de fantasiar la presa de Ciurana y son castell.

Quan los cristians tenien assetjat Ciurana y's lliurava á sos voltants sagnanta batalla, l'hermosa Abdelazia, filla del règol ò rey Almonaris, Ammonaris ò Almiralmonis, festejava ja entre dames y cavallers dins lo palau del castell la futura victoria dels alarbs, y entretant entraven los almogàvers al poble arrebossantho tot, cremant cases, deshonrant dònes, matant vells y nins, y embestien lo castell llensanthi una pluja de rochs y altres projectils, sembrant lo pànich en sos defensors, que desseguida corregueren y com á muralla humana defensaren desesperadament sa entrada, més á la vigorosa empenta dels invasors fou arrebossada; y allavors l'hermosa y desesperada Abdelazia, veient segura ja sa desgracia, preferint la mort á tenir que donar son cos com á font de plaers dels enemichs cristians, muntà en son arrogant cavall blanch, que com una fletja atravessà l'exèrcit invasor, dirigintse cap al single demunt lo riu. Ja'ls almogàvers se creyen saborejar tant apetitosa presa, però al arribar á la vora del precipici l'animosa cavallera castigà ab desesperació á son corcer, aquet deixà sentir un estrident renill, afermà ab força ses potes á la roca, y d'un aterrador salt se llençà ab sa hermosa carga á l'immensitat d'aquell abim.

Encare avuy s'hi veuen á la roca les dugues poderoses petjades d'aquell indòmit cavall, que'ls vehins de Ciurana ensenyen als forasters al contarlos hi la bonica llegenda del *Salt de la Reina Mora*.

Llegenda pareguda hi hà á Bigues del Vallès, y entre

Taleixà y Sant Aniol ab lo *Salt de la Nuvia*, y á Alemanyà ab lo *Salt del Comte*.

A les 9 entravem á Ciurana, veyent en la dovella central del portal del poble l'escut de les quatre barres catala-

Portal de l'iglesia de Ciurana

nes. La nostra primera visita fou á l'iglesia parroquial. Es notable lo portal, d'estil romànic de la darrera època. Està format per tres arcuacions en degradació, de forma toral, que descansen demunt d'un fris d'elegant dibuix y tres parells de columnes quals capitells tenen esculpits

animals, fulles y fruits característicament dibuixats. Circueix l'arc una pestanya de dibuix zigzajat.

En lo timpà s'hi repeteix lo meteix dibuix, servint de marc á un relleu que representa lo Sant Crist al mitj de nou figures, potser apòstols, dos lleons alats, ò cosa semblant, y dos flors per banda en la part superior. Sostenen lo timpà dos permòdols que tenen esculpides figures de animals.

L'àbside és circular, llís, sense arcuacions, tenint al mitj una senzilla finestreta romànica ab dos columnetes. Lo campanar és robust, de coberta piramidal, de cos quadrat, tenint una finestreta en cada una de ses cares.

Son interior té una sola nau, de regulars proporcions, volta apuntada seguida d'una imposta purament romànica formada per doble ratlla d'ànguls, separats per un bordó.

Res més notable vegerem en son interior. A l'altar major s'hi venera la Mare de Déu de Ciurana.

En sa part exterior, arambada á la paret, hi hà una sepultura de pedra ab tapa á dos vessants, que diu la tradició qu'era'l sepulcre de la Reina Mora. En la part posterior de l'iglesia hi hà lo cementiri, colocat demunt lo grandíós single.

Visitàrem al senyor rector, que'ns rebé molt afectuosament, lamentantse de que no puguessim veure'l nutrit arxiu que hi havia, perquè quant la desamortisació fou venut á pes de paper vell; ens explicà la restauració qu'havia fet del portal, posanthi de nou les canyes de dos columnes qu'havien caigut, y's conservaren los capitells perquè, posats l'un demunt del altre, servien de pica d'aigua beneyta. Dita restauració està feta ab molt de cuidado, y nostre president lo felicità de paraula y'l CENIRE ho féu enviantli una laudatoria comunicació.

Recorreguérem lo poble, que poca cosa té de notable, si no és la pintoresca disposició de ses cases y carrers.

Lo tipo de sos habitants ni vestigis conserva de la llarga dominació àrabe: més aviat pot descobrirse en ells algun rastre de tipo romà.

Anàrem al punt extrem de la serra, podem dir á la proa del vaixell, y allí gosàrem d'un grandíós panorama: al N., en anfiteatre, la serra d'Albarca: pel peu hi corre'l riu Estupinyà; al NE., los fantàstichs castells naturals susdits, dins de la serra que va á La Febró y La Musara; al E. y SE., la continuació d'aquesta serra cap al poble d'Arbolí (entre ella y Ciurana hi corre'l riu d'aquet nom); al S.SO., la grandiosa vall de montanyes del Priorat; y al O. tanca l'horitzó l'alterós è imponent Montsant, y á son peu s'ovira l'important vila de Cornudella. Se va á n'aquesta vila ab tres quarts d'hora de camí que desde'l portal baixa en ràpit zigzag fins al llit del riuet Estupinyà.

A tres quarts de 11 sortiem de Ciurana pel meteix portal y camí que hi haviem arribat. Lo senyor rector vulgué acompanyarnos un rato. Ell nos contà una tradició, que transcrich de la següent manera:

D.ª Blanca, filla del comte de Prades, era una nena d'encantadora bellesa, per la que trencaven llances en los torneigs los més valents cavallers de son temps, desitjosos d'obtenir de sos ulls una mirada de simpatia. La desdenyosa castellana d'aquelles enlayrades serres ni sisquera's dignava contestar á les paraules d'amor dels que posaven á sos peus los llorers, la gloria y 'l nom d'aquell brillant estol d'aymadors qu'à totes hores la pretenien.

Pera tots era un enigma que dins d'aquell cos de tant ubriagadora hermosura hi hagués un cor tant fret que no bategués á impulsos del amor.

Més ben aviat lo vel que tapava aytal misteri caigué: una nit son pare la sorprengué en sa cambra en amorós è íntim col·loqui ab un patge ò escuder de son castell. Foll d'ira, considerant deshonorat lo nom preclar de sa nissaga, matà'l patge, y á sa filla la condemnà á viure perpetuament en la cova que's veu devant de Ciurana, á l'altra banda del riuet d'Estupinyà, y que desde allavors se'n diu la cova de D.ª Blanca.

En los onze anys que durà son desterro brodà la dama unes riquíssimes estovalles y demés draps pera'l servey

d'altar, que no fa pas molt temps encare's conservaven en l'ermita de Santa Madalena d'Ulldemolins.

L'hermosa y desgraciada D.ª Blanca cada festa pujava á oir missa á l'iglesia de Ciurana tapada ab un espès vel que li cobria tot lo cos, y acompanyada sempre per l'ermità de Santa Madalena. Lo comte regalà al ermità, en pago d'aquet servey, los terrenos del voltant de la cova.

Podrà esser ò no cert lo fet d'aquesta llegenda, però podem dir que los expressats terrenos han arribat fins als nostros temps lliures de tot cens ò senyoriu.

Passàrem altra volta pel costat del castell, y'l senyor rector ens digué que no fa pas molts anys, al peu de ses muralles, s'hi trobaren moltes ossamentes humanes, potser dels qu'enforcava'l senyor, perquè en aquell meteix lloch hi havia les forques.

Villanueva, en lo volum XIX de son *Viatge*, diu qu'en lo sigle XIII (de 1272 á 1290), quant Fr. Bernat d'Olivella, ò de Çolivella, bisbe de Tortosa, passà á ocupar la seu metropolitana de Tarragona, estigueren presos en lo castell de Ciurana Sant Lluís, bisbe de Tolosa, y son germà Robert.

En la Crònica de Gabriel Turell vaig llegirhi que quan los barons catalans conspiraven contra'l rey en Pere III, reunits á Balaguer, y foren presos, lo rey los guardà á tant poderosos y altius senyors en aquet castell de Ciurana, y alguns en lo de Miravet, lo qual permet suposar qu'aquella fortalesa, després de la reconquesta, continuà tenint gran importancia, puix devia considerarse com una presó d'Estat.

Al arribar al peu de l'escarpadura de la roca que servia de fosso al castell trencàrem á mà dreta, direcció NE., y emprenguérem lo *camí de la Trona*, ahont hi arribavem á les 11.

La roca de la montanya està formada de grandioses llenques horitzontals, y, pera obrir pas al camí, al girar, al meteix costat del començ del single, tingué que caixalarse la roca, y al ferho quedà surtint demunt lo camí una gran-

diosa llenca de pedra, y dessota un macís de roca verdaderament sospès al espay. Com lo pas era perillós, van ferhi una barana de pedra d'uns 5 pams d'alçada, y lo tot, com podeu haver comprès, té exactament la forma d'una colossal, d'una gegantina trona.

Allí estiguerem bona estona admirant y ponderant lo marvellós espectacle que teniem devant dels nostres ulls.

Demunt dels nostres caps la montanya, tallada verticalment, de roca nua, s'aixeca, pot-ser, 60 metres; sota los nostres peus continuen 150 metres de single clapejat per matolls d'arbustes, pins y alzines que creixen en les esquerdes d'aquelles grandioses roques; allà baix, al fons, remoreja lo riu Ciurana ab enjogassats y frescals saltants; y enfront, á l'altre costat de la vall, s'aixeca ensinglerada la montanya fins á igualarse ab la del nostre costat.

Lo camí s'arrapa (aixís únicament pot expressarse) en l'esferehidor single, y en ràpit zig-zag, vorejat de capritxoses roques y arbustos de tota mena, y sembrat de còdols que fan perillós lo passarhi, va baixant, baixant, fins al llit del riu.

Lo senyor rector, de qui'ns havíem despedit en la trona, se quedà en ella, y ab lo mocador ens anava saludant mentres ens veyia. Quin quadro més hermós!

La trona, allà dalt, destacantse aislada, penjada en l'espay, tenint per fondo'l cel; dins d'ella la simpàtica figura del senyor rector; los verticals singles de l'una y altra banda enllaçats en sa part superior per l'immensa, blava y transparent volta del cel; y per clau esplendorosa d'aquesta maravellosa volta lo radiant astre del dia, que lluhia en tot son esplendor.

No hi hà més, diguí jo: això és lo grandios, lo marvellós temple de la Naturalesa.

A un quart de 12 arribavem al peu del riu; passem pel mas d'en Cadí, enrotllat de cirerers plens de son apetitós fruyt, del que generosament un pagès ens en ompli'l mocador; seguim la vora drete del riu, pujant al poch rato en direcció NE. entre vinyes y un terror vermellench y

polsós, y part compost de llicorella, y á dos quarts de 12 passem pel costat d'una pedrera ahont hi fabriquen moles d'esmolar.

Som al meteix costat del riu: per tot arreu l'aigua salta en alegres cascades. A mà esquerra, y á dalt, la montanya s'enlayra ensinglerada y un espès bosch vesteix lo peu de la meteixa.

A tres quarts de 12 trobem lo molí de l'Esquirola, y per demunt meteix, quasi cubrintlo, salta escumejant cascada. Allà, al fons, á nostra mà esquerra, s'oviren les fantàstiques roques qu'afecten la forma de grandiosos castells, com he dit abans, y per quina gorja s'hi esmuny lo riu de l'Esquirola, qu'aquí conflueix ab lo de La Febró, originant abdós lo riu Ciurana, que fins are hem seguit.

Seguim nosaltres remontant lo riu de La Febró, en direcció NE.; lo repassem á gual als tres minuts cap á la vora esquerra, per ahont seguim entre boixos, falsilles y esbarzers; tornem á passarlo á gual cap al costat dret al cap d'un minut, y allavors lo camí s'enlayra entre una plantació d'olivers. La pujada se fa un poch fatigosa.

Lo paisatge és deliciós, perquè les grans roques qu'entrebanquen lo riu fan anar d'ací d'allà les bellugadices aigues, y les vores són exuberants de vegetació: lo roldó florit, lo flayrós boix y los elevadíssims aubens omplen de poesia tota la gemada vall.

Als 30 minuts trobem altra confluència d'aigues. La montanya que divideix les dugues corrents és elevadíssima, y fins á la meitat de sa alçada està vestida d'una grandiosa clapissa. Abdós barranchs, ò riuets, venen d'amples valls en la que s'hi gosa d'esplèndida perspectiva de montanyes; les roques afecten capritxoses formes, y en més d'un lloch la corrent del riu s'ajup pera passar per dessota de verdaders ponts naturals, per demunt dels que nosaltres hi passàrem.

A les 12'20 a travéssem lo riu de La Febró á gual, y entre boixos, pins y tuyes pujem en direcció NE.

Per entre un bosch de grossos pins, á dos quarts d'una passavem per devant de la *cova Serena*, ahont lo riu forma

un tranquil recolse d'aigua sota la bauma y que sols fan bellugar los regalims que van cayent del sostre. Es un altre recó sumament pintoresch.

Als 2 minuts tornem á atravessar-lo á gual cap al costat dret. A les 12'32 passem tocant al molí de La Febró, que té á son costat una grandiosa bàssa d'aigua, que la reb d'una presa feta al riu un poch més amunt. A les 12'50 ve-yem á l'altra banda un rústech aqüeducte, del que vessa l'aigua en forma de cascada.

Altres pas á gual cap al cantó esquerra, y als 5 minuts tornem á la vora dreta, també á gual, junt á la confluencia del barranch de Vinarroja ab lo de La Febró. En aquest lloch arrenca lo camí que va á Prades.

Ab 7 minuts pujem á La Febró, assentada á la vora dreta del riu y en la vessant de la montanya. Es La Febró un poblet de 315 habitants, dedicats al cultiu dels cereals y patates y á la fabricació d'escombres y senalles, que porten á vendre á Reus, d'ahont disten 24 kilòmetres. Res notable hi hà en sa iglesia parroquial, qu'és de construcció moderna.

En una casa qu'és cafè, hostal y taverna ens cuynaren los aliments que portavem, y dinàrem devant de 20 ó 30 persones del poble reunits al entorn de la nostra taula, qu'ens contemplaven admirats de que tants senyors anessin á passejar á peu per aquelles abruptes terres.

A les 3, després d'haver pres un guia, ens dirigírem cap al *avench de La Febró*, dit aixís per esser dins son terme, però qu'hauria de dirse de la Musara perquè és més aprop de La Musara que de La Febró. Altres ne diuen *l'avench del Panxó*, perquè allí prop hi hà'l *mas del Panxó*.

Atravessem lo riu, y per forta pujada de pit, en direcció E., ens enfilem cap á la serra del Pla de la Vall per entre camps de cultiu primer, y entre bosch d'avellaners, pins y alzines d'exuberant vegetació al cap d'una hora d'haver surtit del poble.

A un quart de 5 atravessem un barranch sense aigua, girem á mà esquerra, s'acaba'l bosch, y al poch rato de caminar en zig-zag en direcció NO. entrem en un pla de

baixa vegetació que s'en diu *Los Emmollats*. Desde aquet pla s'ovira una gran extensió de terreno.

Al NE. se veu la serra de Rojals; al N., lo tossal de la Baltassana; al N.NO., Prades; al O., Montsant y Ciurana; al S., lo Priorat; y al E. s'hi endevina lo Camp de Tarra-gona.

Aquí, en aquet pla, en un punt en qu'una tremenda commoció geològica sembla haver esquinsat la terra, hi hà l'avench qu'anem buscant. Es una colossal esquerdada de més de 200 metres de llarch y 6 ò 8 d'ample, quasi disimulada per nombrosos arbustos y algun arbre en ses vores.

Al arribar allí, per ahont s'hi devalla, l'excursionista més ardit se para. Imposa veure aquell tant estrany espectacle: dugues parets verticals que baixen cap á sota terra pot-ser 60 ò 70 metres, separades únicament per 6 ò 8 metres d'amplada de l'una al altra; l'esquerdada ò obertura superior, de 200 metres de llarch, quasi tapada pels arbustos, deixant entrarhi no més qu'una indecisa llum; les roques, traspuant aigua, s'han omplert de molça á troços y han pres un color negrench, y allà baix un estimball de roques negres de grandioses dimensions.

No sé com explicar l'efecte que'm causà lo veure allò: sembla un immens gorch habitat per endemoniats sers. Vaig pensar en lo que diu Dante que vegé quan va entrar á les regions infernals. Verdaderament té un aspecte esferhidor.

Fa 60 anys qu'aquest avench era quasi desconegut. Son únich habitant era un tal Joseph Ferrer y Grau (a) l'*Ignès de Vilaplana*, famós contrabandista, impertèrrit conspirador lliberal, que tant aviat hi amagava 'ls fardos de gènere fugint dels carrabiners, com hi amagava son cos fugint dels moços de l'esquadra que l'empaytaven per tot arreu.

Per amagarshi ho feya d'un modo molt perillós: hi havia un pi que creixia al fons d'una esquerdada de la roca y ses branques surtien demunt de la boca del avench. Ell pujava á peu pla dalt de les branques del pi, s'escorria soca

avall, y arribava al peu de la roca, ahont hi lligava una corda que feya penjar per vertical single. Allavors aprofitava los petits accidents de la roca pera posarhi 'ls peus, y agarrat á la corda anava despenjantse cap al fons d'aquell misteriós abim.

La baixada, com se pot compendre, era atrevida y perillósísima (1).

Aquet misteriós lloch és cèlebre perquè allí dins s'hi han preparat sublevacions, y per lo tant s'hi han reunit celebritats en les lluytes polítiques d'aquet sigle.

Com he dit, l'Ignès era un tremendo conspirador lliberal, y, per lo tant, gran amich del més conspirador de tots los conspiradors, lo meu paísà l'invicte general Prim. Més de quatre cops, sense saber d'ahont, compareixia disfregat á Vilaplana'l general Prim, y l'Ignès desseguida corria á amagarlo al avench, ahont hi eren cridats los capitosos polítichs de Reus y demás pobles del Camp de Tarragona y Priorat pera coordinar lo plan de les sublevacions. ¡Qui hagués pugut veure aquelles escenes desde la boca del avench! Aixís se feu en 1843 quan se preparà la caiguda de la Regencia d'Espartero, iniciant Prim á Reus lo moviment revolucionari; y aixís se feu en 1866 y 67 quan se succehien los uns als altres, en aquelles montanyes, los sublevaments contra'l govern d'Isabel II.

(1) En 1854, al construirse als voltants de Reus l'hermosa torre nomenada lo Mas del Macià Vila, l'Ignès de Vilaplana, que sabia lo que hi havia en lo fons del avench, proposà al Sr. Macià Vila si li compraria totes les estalactites que necessitava pera adornar les cascades qu'havien de ferse en los jardins de la torre. Se convingueren, y l'Ignès terraplenà part del fons del avench, intransitable abans per espantosa clapissa, y molt més fondo qu'actualment; armà una escala ab cordes y tronchs de pi, y alcançà una gran bauma que hi havia á 8 ò 10 metres d'alçada. S'hi endinçà per uns forats, y d'allí dins tragué estalactites qu'ompliren carretades y més carretades, qu'enviava cap á Reus.

Més tart lo Joan Mariné (a) *lo Joan del Mas*, vehí de Vilaplana, terraplenà la rampa ò talús per la que hi baixen actualment los excursionistes que visiten aquell avench.

Apart dels perseguits polítics, s'hi han amagat perseguits per la justícia. Avuy això no succeheix perquè l'amagatall és massa conegut y serviria de ratera per qui s'hi amagués.

Tots los excursionistes, fins nostre digníssim president, prenent les necessaries precaucions, baixàrem al fons del avench, essent un espectacle sumament pintoresch, pera'ls que primer arribaren al fons, veure com sos companys s'anaven despenjant per aquelles roques com si fossin misterioses ombres.

Los més ardits entraren á la gran bauma susdita (avuy poch menos que á peu pla), y per un forat, quasi arras-trantse, entraren á visitar les coves d'estalactites. Lo primer y segon departament estàn bastant malmesos per les continuades extraccions que s'hi han fet; més tot lo que segueix després és verdaderament sorprenent, perquè aquelles tosques adopten les més capritxoses y artístiques formes: grans columnates, estatues, arbres, flors, animals, cresteries gòtiques, etc., molt més que tot això pot veureshi en aquell verdader palau encantat.

A les 5, després de retornar pel pla qu'haviem seguit, entràrem novament al camí qu'haviem deixat per anar al avench, y tot seguit arribavem al pla de la Musara, que's troba á 8 ò 900 metres demunt lo nivell del mar. En aquell gran pla quasi totes les tardes puja á ajeureshi la boyra, com diu la gent del país; y, efectivament, al poch rato's presentà soptadament una boyra tant espessa que los que anaven al devant nostre no veyen als ressagats.

A les 5'10 lo noy que'ns acompanyava ens digué qu'à mà dreta, á mitj quart lluny, hi havia La Musara. Es un poblet de 300 habitants, situat á 20 kilòmetres de Reus, y en son camp sols s'hi cullen cereals y patates. Atravessàrem poch després un gran prat que formava una grandiosa catifa del més hermós color vert, de 1.500 metres de llarch per 200 d'ample.

A les 5'20 passem per devant d'un pou de gel, y als 2 minuts trobem una bifurcació de camins, seguint nos-

altres lo de la dreta, que desseguida comença á baixar en ràpit zig-zag.

Si la boyra no'ns ho tapés, desde aquest hermós balcó de 800 metres quasi ensinglerats d'elevació, veuriem als nostres peus l'hermós Camp de Tarragona, admiració de propis y d'estrany, ple de vida, ab sa esplèndida y ben conreuada vegetació; veuriem Vilaplana, l'alterosa ermita de la Mare de Déu de Puigcerver, Alforja, Riudecols, Les Voltes, Les Borjes, Alleixar, Maspujols, Riudoms, Vinyols, Cambrils, Vilafortuny, Vilaseca, Constantí, La Canonja, Mas Ricart, Castellvell, Burgà, Almohera; y, al mitj, Reus, ab les altes xemeneies de ses fàbriques com á signe de sa treballadora activitat, y son gòtic campanar y l'ermita de la Misericordia com á recort de la religiositat de sos antichs y presents pobladors. Allà á un extrem veuriem assentada en un turó la noble, l'altiva Tarragona, que guarda en son sí perdurables recorts de totes les grans civilisacions ibèriques; y, quasi enrotllant tant esplendorós quadro, l'hermosa mar llatina vorejant l'històrich cap de Salou, á redós del que un dia nostre gran rey Jaume I, ab un brillant estol de sants, bisbes y animosos guerrers, pujà á les galeres catalanes per anar á conquistar aquell cistell de flors qu'en dies clars s'endevina allà hont sembla que mar y cel s'ajunten: la joliva y poètica isla de Mallorca.

La baixada de l'alterosa montanya és verdaderament encantadora: plena de pins, alzines, boixos, esbarzers y herbey de tota mena traspuant arreu l'esclat primaveral de la naturalesa; zigzaguejant entre roques anem baixant. A les 5'42 passem pel mas del Adrià, prop del que hi hà un pompós peralloner. Ens girem enrera, y, al mirar lo camí qu'haviem recorregut, s'ens presenta á la vista una immensa, una colossal muralla ciclòpea que sembla inaccessible per tots aquells indrets.

A les 6 passem per la *Font de les Tosques*, ahont refrescàrem les nostres assedegades gorjes; á les 6'15 passem á gual lo barranch de les Tosques pera seguir ben aviat entre avellaners y vinya; á les 6'36 tornem al costat del barranch, y á un quart de 8 entravem á Vilaplana, poble

de 800 habitants, á 12 kilòmetres de Reus, que té una iglesia de regulars dimensions y de ben mal gust.

Son camp és fèrtil, puix s'hi cullen avellanes, ammetlles, blat, vi, oli y tota mena d'hortalices. En sos voltants hi hà una magnífica pedrera de granet.

Allí pujàrem en dugues tartanes, y emprenguérem lo camí de Reus passant per l'Alleixar, poble de 1.000 habitants, á 8 kilòmetres d'aquella ciutat, del que res ne puch dir perquè fosquejava ja y no'ns hi aturàrem.

Entràrem á Reus per la carretera d'Alcolea, ahont hi trobàrem moltes colles de gent que, cantant y ballant, retornaven á ciutat després d'haver passat un dia de camp en los nombrosos y alegres masets d'aquells voltants.

L'entrada á Reus, de nit y per aquet costat, causa un gran efecte, puix s'ens presentà al devant l'ampla via del carrer de Sant Joan, ab ses dugues llargues rengleres de llums de gas que desde les afores van fins á la plaça de Prim.

Es aquesta plaça un dels llochs més bonichs y animats de Reus: voltada de modernes cases de luxosa construcció, ab espayosos porxos ahont hi hà elegants cafès ab esplendent iluminació, nombroses tendes de comerç, la fatxada del espayós y elegant teatre Fortuny y la de la fonda de Londres, antiga casa-palau de la coneguda familia Miró, y al mitj l'artístich monument qu'enlayra la batalladora figura del fill predilecte de Reus, l'hèroe llegendari de la guerra d'Àfrica.

Ens hostatjàrem á la Fonda de Londres. En havent sopat visitàrem lo cafè de París, ahont tinguérem lo gust de saludar á n'alguns amichs entusiastes catalanistes; després donàrem lo clàssich *tom d'arrabals*, passeig de ronda interior al entorn de la part vella de Reus; de pas llegírem la làpida del frontis de la casa ahont nasqué lo *Marianet de les figures*, lo pintor de renom universal, lo gran Fortuny; admiràrem l'esbelt campanar gòtich y férem cap á la típica plaça del Mercadal, lloch ahont hi han repercutit fondament totes les commocions polítiques qu'han trontollat l'Estat espanyol en aquet y en anteriors sigles, perquè los habitants de Reus may s'han quedat enrera, sempre

han sigut dels primers en impressionarse per aquesta mena de qüestions.

Al endemà, al dematinet, visitàrem la grandiosa iglesia de Sant Francesch, la gòtica de Sant Pere, ahont llegírem la làpida del cenotafi que guarda lo cor del gran Fortuny, posat al costat del altar de la capella del Santíssim, qual capella és una elegant construcció deguda á la noble familia dels Tamarits. Visitàrem també la societat *El Olimpo*, instalada en la casa-palau de la noble familia dels Bofarulls, veyent en sos salons admirables pintures al fresch d'indisputable y preuat valor artístich; vegérem també la grandiosa plaça dels Cuartels, voltada d'edificis militars; y, per fi, férem cap á la plaça-mercat en aquella hora, en que bull d'animació, puix hi compareixen á comprar les elegants y airoses xiquetes de Reus, les guapes y aixerides menestraletes de ma terra, capaces de fer girar lo cervell á Sant Antoni.

A Reus, entre'ls excursionistes, se donà'l crit de *rompan filas*, y tothom se n'anà pel seu cantó: los uns marxaren ab lo primer tren, altres ab lo segon, y jo vaig quedar-mhi sol.

Volia esser sol per anar y... venir, aturarme... y caminar, passar per un cantó y... per l'altre... Feya temps que jo no havia respirat aquell aire, que vaig respirar al moment de naixe, y sentia necessitat d'atiparme'n, però sol, sense ningú que directament me distraigués.

Sol y á la ventura corria per aquells carrers y m'anava dihent:

— Aquí hi jugaves á bales; aquí, á la cluca; aquí, als quatre pilans; aquí hi anaves á estudi; aquí hi anaves ab la mareta á missa; per aquí hi passaves y hi repassaves cinquanta vegades, perquè en aquesta botiga hi havia una xiqueta, preciosa moreneta, de cabell rissat y ulls negres com á mores; per aquí hi passares ab los llibres al coll anant al darrera d'un grandiós *tumulto* de gent que, armats de trabuchs, carrabines y espases, ab entusiastes crits aclamaven á la llibertat; per aquí corries al darrera de les músiques militars, quan, després d'una verdadera heca-

tombe, anaven pels carrers omplint l'aire ab les vibrants notes del himne de Riego; desde aquí t'escoltaves al Prim quan, desde'l balcó de Casa la Ciutat, verdaderament emocionat, parlava á tot lo poble de Reus reunit á la plaça, y, evocant també los recorts de sa infantesa, se planyia lo molt qu'havia patit lluny de sa ciutat estimada y lo molt qu'allavors gosava sota d'aquell cel, respirant aquell ubriagador aire de la patria; y jo me'l mirava y me l'escoltava, y'm creya mirar y escoltar á un home diferent de tots los demás homes, lo veyia y me'l mirava quasi com un Déu, perque jo'l coneixia per les llegendarics proeses que d'ell m'havia contat lo meu pare.

Oh, que dolços recorts! ¡Com lo cor bat quan lo pensament torna enrera y recorre un per un aquells ditxosos dies de l'infantesa y de l'adolescencia!

Enternit de tantes emocions rebudes, vaig encaminarme cap á Misericordia á fer ma visita á la *Jayeta*, símbol de la nostra terra, la clau qu'enclou tots los sentiments, tots los consols, tota la gloria, tot l'entusiasme, tot l'amor que senten los fills de Reus desde'l més modest treballador fins al de major posició social, perquè... jo no sé per què, envers ella dirigeixen sempre sos ulls y pensaments en los principals actes de sa vida, siguen ahont siguen, rebentne d'aquell lloch, resum y essencia de tot Reus, com una corrent misteriosa de consol en ses penes y un augment de felicitat en ses satisfaccions.

Jo no tinch paraules per expressar lo que vaig sentir en aquell camaril, apoyat en lo sòcol de l'imatge de la Verge. Sols puch dir que'm senti presa d'una inexplicable emoció y que per mos ulls hi destilava la ditxa qu'omplenava tot mon cor.

PERE PAGÈS Y RUEDA

ESTRANGER

L'AVENCH DE PADIRAC

Lo nostre benvolgut consoci M. Martel, intrèpit explorador de les coves de Còrcega y de la França central, acaba de baixar altra vegada á l'avench de Padirac, en lo departament del Lot.

Son objecte era estudiar pràcticament los medis de fer que'ls excursionistes poguessin visitar sense perill aquella maravella subterrània. Anava acompanyat de sos tres amichs MM. Répín, Pradines y Pons, y de sos dos valents contramestres Armand y Foulquier.

L'avench de Padirac, ample de 33 metres á la superfície de la terra y de 66 en fons, té una fondària màxima de 72 y presenta la forma d'un gran embut posat al revés. En la part més fonda hi hà una boca que comunica ab altres dos pous que van á parar á una abundosa font situada á 130 metres sota terra.

A continuació de la font s'obra una espayosa nau de més de dos kilòmetres de llargada, quina volta té més de 90 metres d'alçada y en quin fondo hi corre un gran riu que forma diversos estans y en quines parets laterals hi hà varies coves.

Cinch dies ha invertit M. Martel en aquesta nova exploració, que tenia per objecte:

1.er Medir lo caudal d'aygua del riu subterrani després de les abundoses plujes de les derrerries de l'hivern, puix que les altres vegades hi havia baixat en temps de seca.

2.^{on} Fer un plano exacte del conjunt de la cova y assegurar-se de que no li havia passat desaparecebuda cap galeria lateral.

3.er Estudiar los medis més pràctichs de fer accessible al públich aquella cova, una de les més hermoses del món, però que avuy no's pot visitar sense anar previngut d'un gran material y tenir una sang freda á prova de perills.

Aquet triple objecte ha tingut un èxit feliç, però á costa de quants treballs y de quanta exposició!

Lo dissapte 28 de Març, Armand y Foulquier armaren la tenda de campanya, qu'estigué varies vegades á punt de ser emportada pels grans temporals de neu y pluja, y transportaren les barques, les escales de corda y los instruments de medir, los llums, recapte y demés impedimenta, fins á la gran Cúpula, que's troba á cosa de un kilòmetre de distancia de la font.

Lo diumenge dia 29, á les 10 del matí, baixaren los excursionistes al avench, d'hont no van sortirne fins el dilluns á les 5 de la matinada, havent empleat aquelles 19 hores en recorre la cova, passantne 12 per l'aygua. La tarde del dilluns l'emplearen en fer lo plano y diverses nivellacions dels voltants de la boca del avench.

Lo dimars, á les 11 del matí, hi baixaren novament, y estigueren 7 hores, la major part del temps á l'aygua, que sols tenia 12 graus.

Lo dimecres l'invertiren en pujar les eynes, barques y demés aparatos que havien baixat al avench, en desmontarho tot y carregarho, treball que pogueren fer sense cap entrebanch.

Aquesta nova exploració del avench ha donat molt bons resultats.

Les copioses plujes dels derrers dies feyen que l'aygua hi fos molt abundant. De totes les parets sortien rajolins d'aygua, y de la del nord ne brollaven dugues abundoses fonts, convergint totes aquelles aygues cap al pou de la Font, per hont se precipitaven fent un gran brugit. No hi hà pera què dir que'ls que hi baixaren les reberen demunt llurs esqueses.

Lo capdal de la Font s'havia centuplicat, puix n'eixia una grossa veu d'aygua que, engrossida ab la que queya del pou superior, donava lloch á la formació d'una riera qu'omplia la galeria, qu'en altres temps estava aixuta.

A l'estany de la Pluja, que deu son nom á l'aygua que de la volta hi cau fins al bell mitj del istiu, aquesta vegada era tanta l'aygua que hi queya qu'apagava les atxes, y no hi hagué pas més remey qu'encendre les llanternes. Dels dos qu'anaven en la barca, mentres l'un vogava ab totes ses forces pera passar aviat aquell mal pas, l'altre tenia prou feyna á anar vuydant l'aygua que hi queya; puix, de no haverho fet aixís, se n'haurien anat á fons.

Los excursionistes han descobert en la gran Cúpula, y á uns 70 metres demunt del estany inferior, una galeria que's dirigeix oblicuament, y formant una forta devallada, cap al riu subterrani; la seva entrada està entre la magnífica estalactita de 17 metres nomenada la Gran Penjarolla y lo pilar de 30 metres d'alçada que forma l'un dels costats del estret Passatge del Cocolilo.

Quan aquet paratge estigui il·luminat ab llum elèctrica serà d'un efecte sorprenent.

En la gran Cúpula, á 22 metres d'altura demunt del estany inferior, n'hi hà un altre quines aygues estàn embassades per una

vora d'estalacmites per demunt de les quals vessa aquella en forma de saltant lliscant per la pendent que va á parar al estany dels Gorchs, que tal és lo nom de l'estany inferior. Diuen que l'efecte és marvellós.

M. Martel ha pescat en aquelles aygues subterrànies una quarrentena de llagostins petits y sense ulls. Tampoch los necessiten pera viure á les fosques.

La nit del dimecres los excursionistes, abans de sortir del avench, hi encengueren una gran foguera pera aixugarse la roba. Alguns pagesos que s'ensopegaren á passar per allí diuen que vist desde dalt semblava allò la gola del infern.

Veurem si M. Martel compleix la promesa de tenirho tot llest pera que'ls aficionats á bel·leses naturals puguin baixar al avench de Padirac abans de que s'acabi la propvinenta temporada d'istiu.

Per l'extracte y traducció, CELS GOMIS

SECCIÓ FOLK-LORICA

LOS EMMANLLEVATS

Los primers dies d'Abril acostumen á ser sempre borrascosos y dolents; y, segons conta'l poble, prové del següent cas, que ningú sap quan ni ahont va passar:

Una pastora, á truco de grans afanys, va arribar á passar lo brofesch y variable Març sens perdre un sol cap de bestiar del seu ramat, conservantlos tots serenys y grassos. Veyent qu'havia arribat lo dia 31 d'aquell mal mes, volgué cantar victoria y desafiárlu dihent: «Març marçol, tant te temo á tu com al caragol».

Al sentir això'l Març va enfadar-se molt y's proposà fer perdre'l ramat á n'aquella pastora qu'ab tant orgull deya que ja no'l temia. Però prompte va comprendre que no li era possible ab lo poch temps que li quedava. Llavors, rumia que rumiaràs, fins que va trobar el següent medi:

S'en va á trobar al Abril y li diu: «Déixamen un, déixamen dos, déixamen tres, y un qu'en tinch que faràn quatre». L'Abril los hi deixà, y, prenentlos pel seu compte, començà á despertar-se un vent tant fret y furiós, á caure are aygua rebatosa, després neu, y per fi una gran bruixonada, que res hi havia segur en lloch.

Lo ramat de la pastora anava per aquelles montanyes sens esma y no trobant amparo en cap part. Sota'ls arbres, devall de les roques, per tot allí ahont buscaven refugi, per tot trobaven que's ficava aquella aigua rebatosa y aquell bruixó tant furient. Aquí se n'estimbava un, allà se n'ofegaven dos, més enllà en queyen tres de rendits; y aquell bonich ramat anava mimvnt en tanta de manera que la pobra pastora es desesperava.

Veyent ja que sols li quedaven quatre bèns, y tenint per segur que prompte farien la fi dels altres, volgué salvarlos; y ficantsels sota de les faldilles, va esperar d'aquet modo qu'acabés aquell mal temps. Aixís va salvarlos; però com que la cua'ls havia quedat fòra, va reparar, quant los hagué fet sortir, que tots la tenien ben pelada per les batzegades d'aygua y pedra qu'havien rebut.

Per això desde a-les-hores porten lo nom d'*emmanllevats* aquells tres dies, y continuen sent dolents perquè'l murri del Març sempre més los ha governat y fet de les seves.

FRANCISCO RAMON MONRÓS
Delegat á Tremp

SECCIÓ OFICIAL

JUNTA DIRECTIVA

ANY 1896

PRESIDENT . . .	D. Francisco de S. Maspons y Labrós.
VICEPRESIDENT . .	» Ricard Permanyer.
TRESORER	» Juli Vintró.
SECRETARI PRIMER .	» Jaume Massó Torrents.
SECRETARI SEGON .	» Ramon N. Comas.
	» Joan Cardona.
	» Emili Canals.
VOCALS.	» César August Torras.
	» Pere Pagès.
	» Bartomeu Mitjans.
	» Victor Brossa.

SOCIS ENTRATS

DESDE 'L PRIMER DE JANER FINS AL DIA DE LA FETXA

SOCIS RESIDENTS

D. Joseph M.ª Biada y Viada. — D. Cristòfol Fraginals Massana. —
D. Joseph M.ª Roca. — D. Manuel Font Torné. — D. Fèlix Clos y
Fàbrega. — D. Virgili Bosch Mager. — D. Gayetà Canaleta Cuadros.
— D. Francisco J. de Codina. — D. Pere Arnau Ribes. — D. Joseph
Tous y Mallen. — D. Emili Pin y Soler. — D. Alexandre Cortada. —
D. Joseph M.ª Coll y Rodsé. — D. Emili Riera. — D. Llorenç Grez-
ner. — D. Eveli Dorià. — D. Claudi Planas y Font. — D. Joseph
Pedrerol Rubí. — D. Frederich J. Miracle. — D. Jaume Fonolleda.
— D. Joan Soldevila y Cantó. — D. Alfons Par y Tusquets.

SOCIS DELEGATS

D. August Pujol y Safont Pbre., á Boloix. — D. Joseph Condó, Pbre.,
á Gabassa. — D. Joseph de Guzmán y de Padilla, á Màlaga.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

- Del Ateneu Barcelonès: *Acta de la sesión pública celebrada en 30 Noviembre 1895.*
- De D. J. A. Bastinos: *Almanaque Bastinos para 1896.*
- De D. Joaquim de Gispert: *Una nota d'arqueologia cristiana y La Indumentaria en los crucifijos*, pel donador.
- De M. le Comte de Saint-Saud: *D'Oviedo à Santander*, memoria pel donador.
- De M. le Comte de Saint-Saud y M. Paul Lebrouche: *Aux pics d'Europe*, memoria pels donadors.
- De D. Claudi Mas y Jornet: *Monuments vilafranquins*, pel propi donador.
- De D. Jaume Sturzenegger: *Calendari pera 1896*, publicat pel *Comptoir de Phototypie de Neuchâtel* (Suisse).—*Huit jours à Zurich.*
- De D. Domingo Palet y Barba: *Sampedor y lo Serrat dels Morts y Estudio del terreno pliocénico de Tarrassa*, amdots pel donador.
- De la Casa Codorniu: *Monografia Champagne-Codorniu.*
- De l'Academia Provincial de Bellas Artes de Barcelona: *Acta de la sesión pública celebrada el 29 Diciembre 1895.*
- De D. Anton Bulbena: *Raconet e Talladell, Savitri o la muller fidel y Cobles a la Perla de Catalunya, Nostra Senyora de Montserrat*, publicacions pel donador.
- De D. Eduardo Lozano y León: *Las radiaciones de Röntgen, qué son y para qué sirven*, pel propi donador.
- De la Societat Geographische gesellschaft, de Viena: *Anuari de 1895.*
- De D. Jaume Massó y Torrents: *Manuscrits catalans de la Biblioteca Nacional de Madrid*, pel propi donador.

DONATIUS PERA'LS MUSEUS Y COLECCIONS

- De D. Saturní Ginesta: *Varies cartes geogràfiques: Militar de España. — La Corse. — Thun. — Nancy. — Gerardoner. — Strasburg. — Barcelona.*
- De D. Francisco Flos y Calcat: *Tres goigs y un imprès devot.*
- De D. David Ferrerons: *Unes ulleres del sigle XVIII.*
- De D. Sever Bernades: *Una colecció de segells parroquials y municipals de la comarca de Camprodon. — Una clau antiga trobada en una excavació feta en lo puig de Bestracà.*
- De D. Jaume Sturzenegger: *Cartell de l'Exposició Suiça pera 1896.*
- De D. Ignasi Carsi y Carsi: *Quadro al oli representant la Mare de Déu de la Mercè.*
- De D. Fèlix Clos: *Un goig de la Mare de Déu de Montserrat*, editat per dit senyor.

CRONICA DEL CENTRE

SESSIONS OFICIALS

SOLEMNE SESSIÓ INAUGURAL DE 1896.—Lo dia 24 de Janer tingué lloch la sessió inaugural del present curs, revestint l'acte una verdadera solemnitat. Fent costat al senyor president del CENTRE, D. Francisco de S. Maspons y Labrós, hi havien representants dels Jochs Florals, Unió Catalanista, Lliga de Catalunya, Academia de Belles Arts, Centre Català, Centre Escolar Catalanista y Associació Popular Regionalista. La sala d'actes y les immediates estaven completament plenes d'una escullida concurrència.

Lo secretari sortint, D. Joseph Galbany y Parladé, llegí la Memoria reglamentaria, en la qual donà compte del moviment del CENTRE durant l'any passat, que's demostrà celebrant 13 excursions oficials y visites á colleccions y monuments, 50 excursions particulars, 5 sessions solemnes, 24 sessions preparatories y conferencies, 3 exposicions de fotografies, gravats y dibuixos, y ademés portant á cap nombroses gestions pera la conservació de monuments de Catalunya, á més de publicar un BUTLLETÍ ab mapes, gravats, monografies, moviment excursionista, estudis folk-lòrichs y tot lo que s'ha cregut convenient pera fomentar l'afició al excursionisme.

Aquet treball resultà sumament interessant, abundant en tons patriòtics y escrit ab correcte estil, per lo que son autor, lo Sr. Galbany, fou sumament aplaudit.

S'alçà després lo president, Sr. Maspons y Labrós, procedint á la lectura d'un hermós treball encaminat á fer veure'ls resultats pràctichs obtinguts ab l'excursionisme. Lo discurs del Sr. Maspons és un eloqüentíssim compendi de la vida activa del excursionisme de la nostra terra, constituhint una joia preuada y esplendorosa dintre l'estat actual del renaixement català, essent altament científica y pràctica en extrem la missió del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA. Per això, comprenentho aixís l'il·lustrada concurrència qu'escoltà'l discurs presidencial d'enguany, en lo que tant bé s'hi dibuixa la vitalitat y bona direcció de ses iniciatives, va rèbrel ab verdader entusiasme, interrompent diferents vegades ab forts aplaudiments.

Abans d'aixecar la sessió, lo Sr. Maspons tingué frases d'agrahiment y consideració pels representants de les Associacions y

per la concurrència en general, declarant acte seguit obertes les tasques del present any.

SESSIONS PREPARATORIES. — En lo primer trimestre del corrent any s'han celebrat les següents:

Dia 17 Janer: Sessió preparatoria de l'excursió al Castell de Palafolls y á Tordera. Lectura del treball de D. Antoni Busquets y Punset: *Una excursió pels voltants de Ripoll*.

Dia 7 Febrer: Sessió preparatoria de l'excursió á Olèrdula. Lectura del treball de D. Joseph Brunet y Bellet: *Gutenberg*.

Dia 14 Febrer: Sessió preparatoria de l'excursió á Perpinyà y á les montanyes del Canigó. Lectura de la Memòria de D. Pau Teixidor y Tarrida: *Una excursió á Bràfim, Vilabella y Puig-
tinyós*.

Dia 21 Febrer: Sessió preparatoria de l'excursió á les costes de Garraf. Lectura del estudi de D. Antoni Busquets y Punset: *Rondant la Cerdanya*.

Dia 6 Març: Sessió preparatoria de l'excursió á Pedralbes y á Santa Creu d'Olorde. Lectura del treball del reverent senyor D. Vicens Boada, Pbre.: *Jochs y cançonetes populars de Talarn*.

Dia 20 Març: Se donà lectura, pels Srs. D. César A. Torras y D. Pere Pagès, de la Memòria *Una excursió d'ivern al Canigó*.

Terminada dita lectura va acordarse l'itinerari pera l'excursió á les fonts del Bastareny y al Llobregat y al Montgrony.

Presidí les esmentades sessions lo senyor president del CENTRE, D. Francisco de S. Maspons y Labrós.

EXCURSIONS OFICIALS

EXCURSIÓ AL CASTELL DE PALAFOLLS Y Á TORDERA. — Se verificà'l dia 19 de Janer y hei varen assistir els Srs. Canals, Comas Solà, Coll, Pagès, Llussà y Bartrina.

Sortint de Barcelona en el primer tren, el deixaren á Malgrat. Desde aquesta vila, passant per les Ferreries, varen pujar al Castell de Palafolls, altres vegades descrit en el nostre BUTLLETÍ. Després d'admirades les interessants ruïnes, unes de les més grans y més notables per l'estudi de l'arquitectura militar á Catalunya abans del segle XIV, puix se té notícia de qu'en l'any 1300 es trobava ja enrunat el castell, es varen dirigir á Tordera, y per allí varen emprendre'l retorn á la ciutat.

EXCURSIÓ Á OLÉRDULA. — Va tenir lloch el dia 9 de Febrer, assistint-hi els Srs. Maspons y Labrós, Canals, Casas-Carbó, Planella, Sturzenegger, Vintró, Cortada y Massó Torrents.

En el tren de les 5'20 del matí varen sortir de Barcelona en direcció á Vilafranca, ahont varen tenir ocasió d'estrenye la mà als Srs. Sacases, Roig y Mas y Jornet, coneguts catalanistes d'aquella simpàtica vila, que sempre es reveu ab gust.

Deixant per la tarde el recorre y visitar els monuments de la població, s'encaminaren tot seguit á Sant Miquel d'Erdul per la carretera de Vilanova. Arribats que foren á la barriada de Sant Miquel, ahont s'ha construït de pochs anys una espayosa iglesia, començaren á pujar la costa fins arribar á les imponents muralles de l'antiga Olèrdula, qual construcció tant dona que pensar y estudiar pera puguer determinar els pobladors que les varen aixecar després d'haver triat el lloch de tant singular fortalesa. Examinaren la grandiosa sitja oberta á cops de picot en la roca, les innumbrables sepultures seguint la forma del cos com les que's troben al voltant d'alguns castells y iglesies del primer període de l'Edat Mitja á Catalunya; entrant á l'iglesia, de marcadíssim caràcter romànic, pugueren veure el curiós arch de ferradura que hi hà darrera la sagristia, un dels escassos exemples qu'en tenim á la nostra terra, ahont tant poch va vagar á n'els alarbs per segellar l'art. El Sr. Planella va treuren un croquis. Les pintures murals descobertes fa poch temps al costat d'un altar lateral no tenen l'importancia que les noticies que se n'havien tingut feyen sospitar: representen un cavaller ab totes armes que no deu remontar més enllà del sigle XVII. Després, en la part més alta, van examinar les ruïnes del castell de l'Edat Mitjana entre alguns restes de parets romanes.

A la tarde varen visitar els monuments de Vilafranca, y després se donà per terminada l'excursió, tornant tots ab lo tren á Barcelona.

EXCURSIÓ Á LES COSTES DE GARRAF. — Aquesta excursió la varen verificar el dia 23 de Febrer els Srs. Maspons y Labrós, Canals, Par (Joan), Vintró, Vilaragut y Millet (Lluís y Pere). El temps no va afavorir gayre als nostres companys.

EXCURSIÓ Á PEDRALBES Y SANTA CREU D'OLORDE. — Va tenir lloch lo dia 8 de Març, concorrent-hi un bon aplech d'associats.

CONFERENCIES

Lo dia 10 de Janer el soci D. Anton Palau y Dolcet va donar lectura d'un treball sobre les societats d'excursions, en el que's tracta del desenrotllament del excursionisme, fent constar el molt bé qu'ha fet á n'el nostre país, contribuint á despertar l'esperit patriòtic y l'afició al estudi. Dit treball forma un capítol d'una obra que no va trigar gayre á fer surtir l'autor.

De Sant Feliu de Pallarols á Olot es titulava un ben escrit article del Sr. Gomis que's va llegir el dia 31 de Janer. El meteix dia es va donar lectura d'una colecció de corrandes del Vallès recullida pel soci delegat á Mollet D. Vicens Plantada y Fonolleda.

En el mes de Febrer, dia 28, se passà una agradable vetllada en el CENTRE ab motiu de fernos veure els nostres nous consocis Srs. Joseph M.ª Biada, Manel Font, Cristòfol Friginals y Joseph M.ª Roca una gran serie de clixés fotogràfichs per medi de projeccions lluminoses. Els clixés són bons, y exhibintlos els nous companys semblava que'ns transportessin al Pireneu á contemplar prats, ramades, boscos y congestes desde sortir de Ribes fins al santuari de Nuria, y de Nuria á Camprodon passant per Coma de Vaca y Font Lletera. El Sr. Manel Font, encarregat d'escriure la Memoria de l'excursió, ho va fer ab un estil ple de bon humor que tant bé escau á la literatura excursionista, abundanthi també fondes observacions sobre els sentiments que desperta la naturalesa pirenenca.

D. Joseph Comas Solà, qu'ab tanta inteligencia y assiduitat se dedica als estudis astronòmichs, ens va donar el dia 13 de Març una notable conferencia baix el tema *Una excursió al planeta Mars*. Va estar de manifest en el local un mapa del planeta confeccionat pel meteix conferenciant, gran part ab observacions propies. La concurrència va tenir ocasió d'admirar una vegada més els coneixements del Sr. Comas, aixís com la claretat am la que feya veure fins á quin punt ha arribat la ciencia avuy en l'estudi del planeta Mars.

LO CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.